

PIERWSZY POLSKI
ILUSTROWANY

FRZEWODNIK

PO GDAŃSKU I OKOLICY
(GDAŃSK • NOWY PORT • WYBRZEŻE •
• KARTUZY)

WYDANIE II
POPRAWIONE I ROZSZERZONE

GDAŃSK 1922

WYDAWNICZE POMORSKIE, S. A., BROTBANKENG. 14

Walter & Fle

Największy dom mód w Gda

Biblioteka
Uniwersytetu Gdańskiego

1100726568

44063

*Élegancka garderoba damska
i męska, gotowa i na miarę
Strój damski podług mody
Bielizna skromna i luksusowa*

XV AC

K. 215/25/11

GDAŃSK.

Szkic historyczny.

Nazwy Gdańska ciągle jeszcze nikt wystarczająco nie wyjaśnił. Tyle ustalono, że jest pochodzenia słowiańskiego. Po raz pierwszy spotyka się w dziejach w historii św. Wojciecha. W swojej podróży misyjnej do Prus św. Wojciech r. 997 zatrzymał się w Gdańsku, gdzie w przejeździe kazał i chrzcił ludność. Już wówczas Gdańsk był stolicą księstwa pomorskiego, które rozciągało się od morza po Noteć po lewym brzegu Wisły, sięgając miejscami na prawy, ku zachodowi zaś niekiedy aż po Persantę. W Gdańsku rezydowali książęta, spowinowaceni z Piastami, w tym czasie (w. X) ochrzczeni i pozostający pod polskim dość nominalnem zwierzchnictwem. Pod względem kościelnym Pomorze należało do diecezji pomorsko-kujawskiej.

Ówczesny Gdańsk składał się z zamku drewnianego w okolicy dzisiejszej Szumiącej Wody (Am Brausenden Wasser) i z osady rybaków, żeglarzy, kupców i rzemieślników. W ciągu stuleci napływali także osadnicy niemieccy, głównie lubeczanie. W XIII w. książę Swiantopolk Wielki nadał osadzie organizację miejską. Wówczas kościołem parafialnym

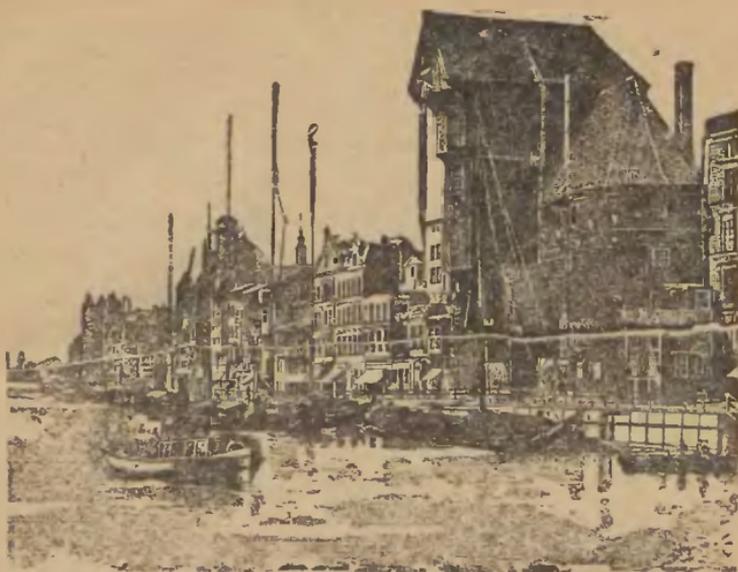
był św. Mikołaj, po którego oddaniu Dominikanom w r. 1231 mieszczanie zbudowali sobie inny pod wezwaniem św. Katarzyny. Herbem Gdańska był naówczas okręt.

Po wymarciu książąt pomorskich Krzyżacy r. 1313 zagarnęli podstępem i przemocą Pomorze, wymordowawszy podobno 10 000 gdańszczan. Miasto zniszczyli, pozostawili jednak kościół. Zamek zaś zajmwszy, silnie utwierdzili.

Atoli miejsce leżało tak korzystnie dla handlu, że Gdańsk powstał na nowo, ale już bardziej powyżej Motławy, teraz głównie niemiecki. Nazywano go Głównem Miastem (Rechtstadt) z herbem dwóch białych krzyży na czerwonym polu w przeciwieństwie do Starego Miasta (Altstadt), odbudowującego się powoli dokoła św. Katarzyny. Głównym kościołem została teraz fara u. P. Marii. Z względów konkurencyjnych Krzyżacy zbudowali ponadto Nowe Miasto (Jungstadt) opodal zamku.

Ucisk Krzyżaków doprowadził jak całe Prusy tak i Gdańsk do tego że poddał się r. 1454 Polsce. Skoro wieść o przyjęciu poddaństwa przez Kazimierza Jagiellończyka doszła do Gdańska, ludność rzuciła się na zamek i zburzyła go oraz Nowe Miasto.

Od Kazimierza Gdańsk zyskał bardzo daleko idące przywileje — m. i. na herbie pozwolił umieścić koronę nad krzyżem — a należąc do wielkiego państwa, miasto miało sposobność do rozwinięcia ogromnego handlu. W XV, XVI i XVII wieku stał się najpiękniejszym i najbogatszym w Polsce grodem. Wtedy to powstały wspaniałe budowle: Obok P. Marii kościoły św. Jana, śś. Piotra i Pawła, św. Brygidy, ratusz, Dwór Artusów, Wielki Żóraw (Krahnthor), Katownia, Angielski Dom, Zielona Brama, Wysoka Brama, Arsenał i. i.

Wielki Żóraw (Krahnator)

Gdańsk był miastem wybitnie kupieckim, a kupiectwo gdańskie posiadało świetną wiekową tradycję.

Położenie Gdańska przy ujściu Wisły do morza sprawia, że od chwili powstania swego Gdańsk był portem dla krajów nad Wisłą położonych, łącznikiem Polski drogą wodną z zachodnią Europą, a mieszkańcy jego siłą faktu objąć musieli pośrednictwo handlowe w wymianie towarów między temi krajami. Od czasów zagospodarowania Polski przez Kazimierza Wielkiego kraj mógł wywozić swe płody, głównie nadwyżkę produkcji zboża w wielkich rozmiarach. Wisła przynosiła tysiące pełnych szkut zboża do Gdańska. Gdańsk rozsyłał je dalej do najodleglejszych krajów Europy. Od r. 1366 rozwinięte i dobrze zorganizowane kupiectwo

gdańskie należy do kupieckiego związku Hanzy, w którym zajmuje coraz poważniejsze, jedno z kierujących stanowisk. W roku 1393 podczas wielkiego nieurodzaju w zachodniej Europie, 300 okrętów przybyło do Gdańska po zboże z Anglii, Francji i Holandji.

Krzyżacy starali się przeszkodzić zbyt bliskim stosunkom Gdańska z Polską, lecz od upadku potęgi Zakonu i uzyskania od Kazimierza Jagiellończyka przywilejów rozległych, Gdańsk rozwijał się coraz szybciej, mieszkańcy zbierali olbrzymie bogactwa, a okręty pod flagą polską i gdańską zawijały do wszystkich portów Europy, nawet Carogrodu. Polskie zboże szło do Francji, Hiszpanji, Portugalji, od r. 1588 do Włoch, a nawet niekiedy do Tangeru.

Oprócz zboża spławiano Wisłą do Gdańska drzewo debowe oraz bardzo rzadkie cisowe, na maszty dla floty hiszpańskiej i portugalskiej szło drzewo z puszczy białowieskiej, wywożono również potas, płótno, żywicę, ołów i żelazo.

Gdańsk cieszył się z jednej strony zupełną samodzielnością, z drugiej zaś strony korzystał z opieki królów polskich i na podstawie uzyskanych przywilejów prowadził cały handel zamorski Polski. Wzrastał handel wywozowy, a z nim równoległe handel przywosowy. Polska zamożna sprowadzała towary zbytkowne, z Belgji sukna, delikatne tkaniny, papier, z Francji wino, oliwę. Szlachta polska dowoziła do Gdańska zboże, a w zamian, przyzwyczajona do wystawności, kupowała rzeczy, których w Polsce nie było. W związku z tem pozostaje rozwój w Gdańsku pewnych rodzajów przemysłu, który raczej sztuką był niż rzemiosłem. W połowie XVI wieku dużo Holenderczyków szukało w Gdańsku przytułku i schronienia, gdyż musieli uchodzić z ojczyzny z po-

Długi Most (Lange Brücke).

Pierwszy i jedyny polski

skład białatów, sukien ubraniowych,
pończoch, bielizny damskiej, męskiej
i trykotów

Kornaszewski i Mroczek

damniej: TEXTILWARENHAUS ISAAK

Gdańsk, Schmiedegasse 23-24

(2 minuty od dworca, a 50 metr. od Holzmarkt)

poleca

zawsze wielki wybór

najnowszych materiałów
po najniższych cenach

wie wypróbowanych pierwszorzędnych jakościach

*

Specjalność: Wyprawy ślubne!

Wisloujście.

HOTEL CONTINENTAL

G - D - A - Ń - S - K

STADTGRABEN NR. 6-7

TELEF. 680. 3450

*

POLSKI HOTEL

wodu zamieszek religijnych. Napływ ten był dla Gdańska nader korzystny, gdyż przybysze ci, bądź kupcy, posiadający rozległe stosunki handlowe, w dalszym ciągu z Gdańska prowadzili szeroki handel zagraniczny, bądź to rękodzielniczy zatrudniali się dalej przemysłem. W ten sposób powstał w Gdańsku wyrób kafli malowanych, świeczników i pajaków mosiężnych. Rozwinęło się złotnictwo, wyrobienie przedmiotów z kamtaru i kości słoniowej, pasów polskich oraz ozdobne stolarstwo.

W tych wszystkich kunsztach mistrzowie gdańscy doszli do nadzwyczajnej doskonałości, wyroby ich poszukiwane były i drogo płacone, dużo wyrobów tych czasów znajduje się w muzeach i prywatnych zbiorach w Polsce i posiada wartość zabytków sztuki. Te gałęzi rękodzieła artystycznego, a raczej sztuki, rozwinąć się mogły przez związek z Polską. Jak zaznaczyliśmy, kupcy polscy i przybywająca szlachta z zamiłowaniem kupowała te cacka, nie patrząc na cenę. Patrycjuszowskie kupiectwo gdańskie lubowało się również w gustownem urządzeniu mieszkań i zbiorach arcydzieł tych sztuk, a bogate przez rozwinięty handel, posiadało potrzebne do tego środki pieniężne.

W roku 1598 założył Holender Vermöllen wyrób wódki pod „Łososiem“. Wódki gdańskie nabierały z czasem wielkiej wziętości i znajdowały ogromny odbyt w Polsce, jak również piwo gdańskie, szczególnie t. z. piwo Jopejskie, wyrabiane na „Jopengasse“, które cenione dla swego smaku i siły, wysyłane było nawet do Carogrodu i Anglii.

Wielki przemysł artykułów codziennego użytku nie rozwinął się w Gdańsku, gdyż nie miał odpowiednich naturalnych warunków i nie dawał tak znacznych korzyści, jak wymienione gałęzi przemysłu artystycznego wzgl. przed-

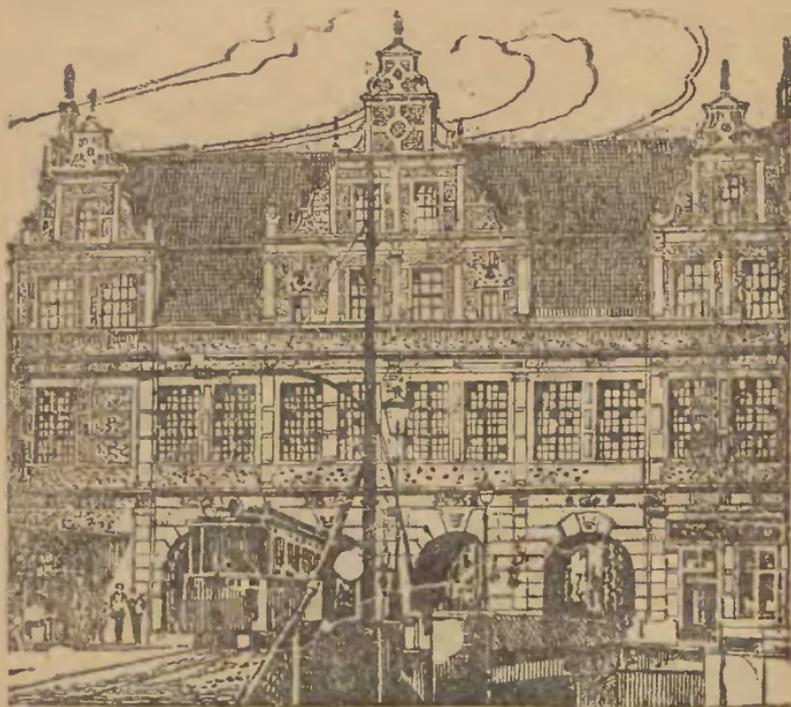
miotów zbytkownych. Najglówniejszą jednak rolę odgrywał handel, który był naturalnem zajęciem mieszkańców gdańskich. Były też w Gdańsku rody kupieckie, które z dumą patrzeć mogły na starszą heraldykę swych „domów“, niż niejedne domy „książąt krwi“, stanowiły one prawdziwie wielką arystokrację kupiecką.

Ogromne bogactwo nadawało Gdańskowi wielkie znaczenie i pozwalało skutecznie bronić, a nawet rozszerzać przywileje. Od czasu zaboru krzyżackiego miasto zachowało charakter przeważnie niemiecki, zdołało nawet poniemczyć okolice, osobiwie Gdańskie Żuławy.

Od roku 1521 nowowierstwo zdobyło Gdańsk pomimo początkowego oporu rady i magistratu. Wtedy to kościoły parafjalne zostały luterzańskie, a także z klasztornych kościoł franciszkański św. Trójcy, gdy inne klasztorne, św. Mikołaja, św. Brygidy, św. Józefa (Karmelitów) pozostały katolickie. Farę Panny Marii, patronatu królewskiego, magistrat stopniowo zabrał katolikom, a chociaż biskupi wygrywali o nią procesy, nie powtórzyło się wykonać wyroku. Jan Sobieski, widząc opłakany stan katolików gdańskich, nie mających kościoła parafjalnego, wymógł na mieście, że postawiło w XVII w. Królewską Kaplicę (1681). Na przedmieściach istnieją nadto z dawnych czasów kościoły św. Wojciecha. (St. Albrecht), założony jeszcze w XIII w. dla Benedyktynów, odbudowany w w. XVII, a nakoniec posiadany przez Misjonarzy, oraz na St. Szotlandzie pojezuicki z w. XVII, dalej nowe na Sidlicach, w Wrzeszczu i Nowym Porcie.

Gdańsk wobec Korony polskiej zachował zupełną lojalność, o ile to nie sprzeciwiało się jego interesom handlowym. Tak waleń przyczynił się do ostatecznego poskro-

mienia Krzyżaków. Udział miasta w oblężeniu Malborka w wojnie 13-letniej uwiecznia obraz w Artusowym Dworze. Podobnie opierał się Gdańsk najazdowi szwedkiemu. Za czasów Gustawa Adolfa wytrzymał oblężenie i nie poddał się Karolowi Gustawowi. Do końca dochował wierności Leszczyńskiemu. Ale znowu już z Zygmuntem Augustem popadł w zatarg, a z Stefanem Batorym prowadził nawet wojnę zaciętą. Tak samo stawiał opór za Zygmunta III i Władysława IV przeciw niedogodnym dla siebie zarządzeniom Rządu polskiego.

Zielona Brama (Grünes Tor)
w której zamieszkiwali królowie polscy.

Rozwój Gdańska największe uzyskał rozmiary w XVII wieku. Za czasów najazdu szwedzkiego za Jana Kazimierza zmniejszył się handel polski, wzrósł jednak znowu za Jana Sobieskiego.

Przesunięcie dróg wodnych oraz stopniowy upadek Rzpltej od XVII w. podkopały także handel i dobrobyt gdański. Podczas oblężenia za Stanisława Leszczyńskiego miasto poniosło wielkie straty, których już nie zdołało powetować. Dobiło go jednak w pół wieku potem zagarnięcie Pomorza polskiego przez Prusy r. 1772.

Wprawdzie Gdańsk aż do roku 1793 należał jeszcze do Polski, ale ścisły kordon w zaborze pruskim oraz u Nowego Portu i Wisłoujścia unicestwił handel miejski. Na towar do miasta przewożony, Prusacy nałożyli 12 proc., na zamorski 24 proc. Miasto uciskano wszelkimi sposobami, chcąc wymusić „dobrowolne“ przyłączenie, siłą bowiem zabrać zabroniła Katarzyna II. Skoro na podstawie drugiego traktatu rozbiorowego w roku 1793 wojska pruskie stanęły pod bramami, lud i młodzież zerwały się do broni. Tydzień trwało, zanim zdobyto miasto. Zaraz zniesiono samodzielność Gdańska i zaprowadzono pruskie rządy policyjne. Pod uciskiem pruskim w r. 1797 uczniowie gimnazjum i gorętsze jednostki w mieście uknuły spisek w celu oswobodzenia Gdańska, ale ten spisek odkryto.

Podczas wojny francusko-pruskiej w r. 1807, wojska francusko-polskie zdobyły Gdańsk po ciężkim oblężeniu. Traktat tyłycki przywrócił mu swobodę, atoli system kontynentalny nie pozwolił odżyć handlowi. Po klęsce Napoleona Gdańsk wytrzymał ponowne oblężenie wojsk rosyjsko-pruskich, poddał się zaś 29 grudnia 1815 r. Na kongresie wiedeńskim delegacja gdańska starała się o pozostawienie charakteru wolnego

miasta. Pomimo to przydzielono je Prusom w roku 1815. Przez wiek z okładem Gdańsk został pod panowaniem pruskim. Granica rozdzielająca Polskę odebrała mu „hinterland“. To poderwało rozwój handlu gdańskiego. Odcięcie od krajów nadwiślańskich było grobem gdańskiego kupiectwa i jego dalszego rozwoju. Gdańsk odległy od środowiska państwa niemieckiego właśnie przez swoje położenie wysunięte na wschód nie przedstawiał dla Niemiec znaczenia jako port handlowy, nie był też miastem wielkiego przemysłu ani nie stanowił centrum handlowego.

Hamburg, Brema, Kilonja, Szczecin, opanowały cały handel Niemiec zachodnich oraz przez swoje położenie zachodnie i lepszy bliższy dostęp morski do innych części świata cały handel zamorski Niemiec, Królewiec dalej wysunięty na wschód zaopatrywał okolice za sobą leżące, Gdańsk nie miał żadnych warunków do konkurencji z temi portami, nie doznał też w tym kierunku zupełnie poparcia rządu i pozostał od r. 1772 w niewoli gospodarczej, podyktowanej polityką pruską. Zboże polskie nie szło już Wisłą do Gdańska; Poznańskie, ten śpichlerz zbożowy Niemiec, zaopatrywało Niemcy za pomocą rozgałęzionych sieci kolejowych najbliższą drogą, zboże z Galicji i Kongresówki innemi również drogami rozchodziło się po Europie. Odpadł najważniejszy artykuł wywozowy, to samo dotyczyło drzewa z nieprzejranych lasów polskich, upadł wywóz przez Gdańsk, przywóz do krajów słowiańskich również innemi szedł drogami. Dowodzi tego najwymowniej fakt, że ruch portowy Gdańska przed wojną, liczba okrętów przychodzących i wypływających, nie była tak bardzo większa od liczby w ostatnim roku, w obecnym czasie, gdy handel zewnętrzny Polski w czasie powojennym dla niskiego stanu waluty i trudności wewnętrznych nie mógł się jeszcze rozwinąć.

Z handlowego miasta Gdańsk stał się urzędniczym, z emporjum Bałtyku stolicą prowincji Prus Zachodnich. Wprawdzie miał udział w rozwoju gospodarczym Niemiec, ale pozostał daleko w tyle poza szczęśliwymi współzawodnikami. Wskutek przesuwania ludności zmieniło się dawne wolnościowe mieszczaństwo na nacjonalistycznych Prusaków, tak że z wielkim żalem żegnali opuszczające je w r. 1920 wojska pruskie, i niechętnie przyjmowali swobodę z ręki traktatu wersalskiego.

Obecnie Gdańsk jest wolnym miastem. Otrzymał rozległe terytorjum, tak że całe to państwo liczy przeszło 350 000 mieszkańców. Przywrócenie Państwa polskiego, którego stanowi port najważniejszy, wróży mu wielką przyszłość.

Charakter miasta zmienił się przez wiek XIX niesłychanie. Zniknęły dawne utwierdzenia, na miejscu ich stanęły nowe dzielnice. Przedmieścia zyskały bezpośredni związek z miastem. Koleje i tramwaje powiązały miasto z bliższymi i dalszymi okolicami, a wspaniała Wielka Aleja, łącząca Gdańsk z Wrzeszczem, prowadząca przez nekropole gdańską, cmentarze, z obu stron zabudowana i przedłużona do Sopotu, przeobraziła na jakoby jeden kompleks miejski całą tę dwunastokilometrową przestrzeń. Jednak budowle z tego okresu, budowane bądź to w naśladowanym stylu starogdańskim, jak dworzec lub poczta, bądź to w stylu nowoniemieckim, jak pomnik wojenny na Drzewnym Rynku, albo pomnik Wilhelma I na Siennym Rynku, nie dodały piękności miastu.

Gdańsk, jako młody, po raz pierwszy w historii samodzielny ustrój państwowy wchodzący w poczet państw europejskich, musi stworzyć sobie stałe warunki rozwoju i dobrobytu. Polska potrzebuje dostępu do morza, stałego poła-

Wnętrze. Sala koncertowa.

Wnętrze.

Jedyna polska pierwszorzędna
winiarnia i restauracja „Ermitage“, Hundegasse 96.

Bank Kwilecki, Potocki i Ska T. A., Gdańsk, Hundegasse 85.

Nowa gdańska specjalna marka
konjaku

KUHN AUSLESE

Proszę żądać tej marki
we wszystkich interesach

Wypalarnia koniaków i win
Józef Kuhn
Gdańsk - Reibahn

Bank Dyskontowy, Langenmarkt 18.

czenia morskiego z światem. Gdańsk jest dla niej tem „oknem na świat“, z tego też faktu czerpać będzie Gdańsk korzyści.

Po zorganizowaniu stosunków gospodarczych Polska będzie posiadała nadwyżkę zboża, kartofli i wszelkich środków żywności i przemysłu rolniczego, bydła, skóry i t. p., dalej drzewa, ropy, ogromne skarby górnicze, soli jadalnej i potasowej. Polska zaopatrzyć może wystarczająco Gdańsk w żywność i dać mu nadto surowce dla jego przemysłu cukrowniczego, papierniczego, skórzanego, drzewnego, wódek i piwa; w Gdańsku powstać względnie rozwinąć się muszą fabryki maszyn, stocznie okrętowe i cały przemysł, związany z budową okrętów i ruchem portowym.

Ludność polska w Wolnem Mieście po upadku Niemiec odetchnęła, daleko jeszcze jednak do równouprawnienia. Szacuje się ją liczebnie na około 60 000. Upośledzenie jej osobliwie daje się w znaki pod względem kościelnym i szkolnym. Zmienione stosunki polityczne sprowadzają dużo Polaków do miasta, pozwalają więc żywić nadzieje na szybki wzrost ludności polskiej. Istnieje reprezentacja polska w Sejmie gdańskim oraz w radach miejskich w Gdańsku, w Oliwie i Sopocie i wielu wiejskich. Główną instytucję polityczną stanowi Naczelna Rada Ludowa, oraz Gmina Polska. Prasę polską przedstawiają demokratyczny „Dziennik Gdański“ pismo handlowe, „Gazeta Gdańska“, pismo dla ludu, tudzież tygodnik handlowy „Kupiec“ i miesięcznik „Żeglarz Polski“. Istnieją szkoły ludowe polskie oraz prywatne gimnazjum polskie, staraniem Macierzy Szkolnej w Gdańsku.

Przechadzka po Gdańsku.

Wysiadłszy na głównym dworcu, zbudowanym w stylu pseudo-gdańskim, spotykamy naprzeciwko zaraz polski

Hotel Continental,

Główny dworzec.

jedyny polski hotel w Gdańsku z restauracją. Z Continentalu idziemy szerokimi wałami Elżbietań-

skie mi (Elisabethwall); tu jak też na terenie dworcowym były ongi rowy i wały miejskie, które dawniej miasto otaczały, lecz zniszczone zostały na zachodniej stronie miasta. Po lewej stronie mijamy kościół św. Elżbiety ongi kalwiński, konsulaty amerykański i ukraiński, po prawej plantacje z ruiną dawnych fortyfikacji i gmach Komisarza Ligi Nar. (dawniejszą komendę generalną). Idąc wzdłuż tramwaju na Drzewny Rynek (Holzmarkt) z brzydkim pomnikiem wojennym,

Gmach Komisarza Ligi Narodów.

spotykamy po prawej stronie Bank Związku Spółek Zarobkowych a po lewej stronie już w ulicy Zduńskiej (Töpfergasse) polską księgarnię Czarlińskiego.

Przy wejściu na Węglowy Rynek (Kohlenmarkt) widzimy po lewej

teatr miejski

z czterema doryckimi filarami na fasadzie, zbudowany w r. 1801. Dalej w lewo widać tyły arsenału. Przed nami zaś leży

Wieża więzienna (Stockturm) z katownią (Peinkammer), stary zabytek gotycki, oblepiony domkami, przypominający dawniejsze wieki w ulicach pełnych nowoczesnego ruchu handlowego. Dzisiaj wewnątrz wieży urządziła się wystawa obrazów.

Z obu stron katowni mamy dalsze bramy, zachodnią i wschodnią,

Wysoka Brama (Hohes Tor) i Długouliczna (Langgasser Tor),

obie renesansowe z herbami Polski, Gdańska i ziem pruskich, obok gotycką strzelnicę św. Jerzego (St. Georgshalle).

Pomiędzy niemi a hotelem Danziger Hof, własnością angielską z angielskim bankiem, rzucamy okiem na Sienny Rynek, największy rynek w Gdańsku, fatalnie zeszpecony pomnikiem Wilhelma I. Na przeciwległej stronie Siennego Rynku płynie Radunia, za którą leży zakład S. S. Elżbietanek z kapliczką. Przez bramę Długouliczną wchodzimy na Długą ulicę i tem samym w samo jądro starego Gdańska.

Leiser, Langgasse 73
Największy dom obuwia

AUGUST MOMBER

G. M. B. H.

Założ. 1836

Dominkswall 9-10

Telefon 123

•

Gustowne urządzenia mieszkań

•

Dywany - Meble klubowe

Firanki - Dekoracje

Pościel - Płótna

•

Specjalny oddział

dystyngowanych dekoracyj
wewnętrznych

•

Jedyny specjalny dom w miejscu

Wieża więzienna (Stockturm).

Bank Przemysłowców, Oddział w Gdańsku, Langgasse 57-58.

Długa ulica i Długi Rynek

ciągle jeszcze stanowią ośrodek handlowy miasta i cały ruch tam się koncentruje. Wszelkie te stare ulice nie są prowadzone w prostych liniach, ale w zaokrąglonych.

Widok na Długi Rynek.

Stąd widzimy w każdej perspektywie domy, co wywołuje bardzo charakterystyczne i właściwe Gdańskowi wrażenie.

Po prawej stronie spotykamy **Dom Uphagena**, dalej brzydki nowy gmach pocztowy. Po lewej mamy m. i. **Bank Przemysłowców**, gustownie odnowiony.

Ratusz

stoi na wylocie ulicy na Długi Rynek; wysmukła wieża z posągiem Zygmunta Augusta na szczycie jest pięknym pomnikiem gotyckiej sztuki budowniczej. Z przedproża pod ratuszem widzimy jak na dłoni cały rynek. Zamyka go

Zielona Brama (Grünes Tor),

tak nazwana od leżącego za nią mostu, ongi na zielony kolor pomalowanego. Tam mieszkali królowie polscy, przebywając w Gdańsku, a dzisiaj znajduje się Muzeum Historyczno-Przyrodnicze. Przez bramę prowadzą trzy portale, nad którymi mieszczą się polskie orły i pomorskie gryfy. Na prawej stronie skupiają na siebie uwagę domy Banku Handlowego w Warszawie oraz Banku Dyskontowego Gdańsk-Bydgoszcz. Na galerji przedproża Banku Dyskontowego znajdują się ciekawe płaskorzeźby z historii Daniela. W domu poprzedzającym mieści się konsulat francuski. Na lewej stronie Długiego Rynku widzimy

Dwór Artusów

z słynną restauracją Rathauskeller w piwnicy i piękną studnią Neptuna a obok Sień Gdańską. Dalej Polski Bank Przemysłowy ma swoją siedzibę. Przeszedłszy Zieloną Bramę, mamy przed sobą Zielony Most, za nim ulicę Konwi Mlecznych (Milchkanengasse) z Bramą Mlecznych konwi i mostem na Nowej Motławie, za którym leżą Długie Ogrody i Dolne Miasto. Z Mostu Zielonego mamy przed sobą znamieny obraz gdański, który miastu nadaje charakter północnej Wenecji; w prawo Wyspę Śpiczlerzną a na lewo długi szereg domów, wzdłuż Długiego Mostu (Lange Brücke). Starożytne spichlerze mają ciekawe nazwy: Wieża Babel, Jezabel, Głodny Włk, Szara Gęś, Czerwone Serce, Raj, Kardynał, Polskę przypominają Włocławek, Polski i Niemiecki Bliźniak, Polski Chłop, Pod koroną, z datą 1755 i herbem polskim. W początkach w. XVII liczono spichlerzy 315.

Opuszczamy teraz linię tramwaju i idziemy na lewo brzegiem Starej Motławy, owym Długim Mostem, wspomnianym już w XIII w. Mijamy przystań statków pasażerskich, dalej targ rybny. Spoglądamy na Spichlerz Królewski, dzieło Jana Strakowskiego, na ujście Raduni, za którym ongi wznosił się zamek książąt pomorskich.

Z Długiego Mostu prowadzą bramy do Śródmieścia. Zaglądamy przez Bramę Chlebowych Ławek. Widzimy ulicę Chlebowych Ławek (Brotbaekengasse) z Angielskim Domem i domem Tow. Wydawniczego Pomorskiego z przedprożem, z Fortuną na froncie. Na przedprożu widnieją symboliczne postaci czterech pór roku. Ulica ta przechodzi obok kościoła Marjańskiego, odkał przybiera nazwę J o p e n g a s s e. Zamyka ją front

Arsenału,

najwspanialszej budowli renesansowej gdańskiej, dzieła Antoniego Obbergen, której ciemna cegła bogato zdobiona wstęgami z piaskowca, złoceniami, maskami, uwieńczona wieżami, wywiera ogromnie imponujące wrażenie. Następująca brama jest

Brama Parfleńska z Panieńską ulicą (Frauengasse).

W wieży znajdują się sale Tow. Przyrodniczego, z których jedna zawiera popiersie Heveliusza z daru Stanisława Augusta. Ulica Panieńska zamknięta kościołem Marjańskim z starożytnymi domami, z przedprożami zachowała się jako całość najlepiej i daje przepiękny wizerunek starego Gdańska. Panieńską idziemy pod górę. Przed nami wznosi się pod niebiosa olbrzymi i imponujący

kościół Marjański,

z którego wieży przed oczyma naszymi rozpościera się piękny krajobraz: stare miasto, Wisła, Motława, niziny, po przecinane temi rzekami a za nimi na krańcach widnokregu modra szarfa morza. Przed kościołem skręcamy na lewo i obchodząc go częściowo, wchodzimy przez **Kramarską** (Kramergasse) na ul. św. **Ducha** (Heilige Geistgasse), gdzie zaraz po prawej znajduje się **Królewska Kaplica**. Przez **Pierwszą Groblę** (I. Damm) wchodzimy na **Szeroką** (Breitgasse), której ujście ku wodzie zamyka **Brama Żórawia** (Krahn Tor) z 1441 roku z starożytnym **Żórawiem**, tak charakterystycznym na Gdańsk, i wieża astronomiczna, pamiętna **Heveliuszem**. Drugą groblą wchodzimy na ulicę **Świętojańska** (Johannisgasse), zamkniętą ku wodzie **Bramą Świętojańską** (Johannistor), powyżej której leży kościół św. **Jana**. Ale my idziemy ulicą pod górę i kościół św. **Mikołaja** obchodząc, wchodzimy na **plac Dominikański** (Dominikanerplatz) z **halą Targową**, przy którym wznosi się **baszta** z dawnych utwierdzeń „**Kiek in de Kök**“, przypominająca jeszcze czasy krzyżackie. Przez **Małą Ulicę Młyńską** (Kleine Mühlengasse) dochodzimy po prawej stronie aż do wielkiego kościoła św. **Katarzyny** a za nim do kościoła św. **Brygidy**, po lewej widziwy olbrzymi **Wielki Młyn**, pędzony odnogą **Raduni** z czasów krzyżackich. Zwracamy się na lewo i przychodzimy przy **Raduni** do **Mostu Kowalskiego** (Schmiedebrücke), skąd widać na drugiej stronie **Raduni** **staromiejski ratusz**, dzieło **Obbergena**, budowniczego arsenału.

Ulicą **Kowalską** (Schmiedegasse) wracamy na **Drzewny Rynek**. Skręcamy na prawo w **Zduńską**, stano-

wiąca najbliższą drogę do dworca. Z mostu na Raduni po prawej otwiera się piękny widok na kościół św. Katarzyny oraz na dom po drugiej stronie rzeki starożytny, obrosły bluszczem, stanowiący siedzibę zarządu miejskiego nieruchomości. Na galerji schód znajduje się płaskorzeźba drewniana, przedstawiająca Zuzannę i starców. Odtąd ulica zowie się Elżbietańska (Elisabethg.) Mijamy po prawej kościół św. Józefa, po lewej polską gospodę żołnierską i wracamy do Continentalu.

Najlepsze i najtańsze źródło zakupu
garderoby męskiej

:- gotowej i na miarę :-

jest firma

Leo Czerninski

Gdańsk, Schichaugasse 25 III piętro

Moja konfekcja jest wyłącznie własnej
 fabrykacji, z powodu tego gwarantuję za
 dobry materiał, dółtki, wysonanie i trwałość,
 a ponieważ wychodzi z pierwszej ręki jest
 nadzwyczajnie tania.

Kościół gdańskie.

Kościół Marjański.

Najwięcej godny widzenia pomiędzy kościołami gdańskimi jest kościół P. Marji. Gotycką świątynię zbudowano w XIV, a rozszerzono w XV w. Ukończono kościół w r. 1502. Wieża wznosi się na 87 m., długość wielkiej nawy liczy 105 m. szerokość 35 m. Sześć głównych wejść prowadzi do świątyni, mającej 37 okien i 28 filarów. Swego czasu pełniło tu służbę 128 księży, a ogromne wnętrze zdoła pomieścić przeszło 24 000 osób. Jedynie św. Piotr w Rzymie, św. Paweł w Londynie i kościoły w Medjolanie i Seville przewyższają katedrę gdańską co do długości i szerokości. Notre Dame i św. Stefan w Wiedniu są tych samych rozmiarów. 325 stopni prowadzi na szczyt wieży, a bicie w 6 ogromnych dzwonów było podobno dawniejszemi czasy przywilejem niewidomych dzwonników. Wzrastający dobrobyt miasta, bogactwo obywateli wpłynęło na hojne uposażenie 30 (niegdyś 50) kaplic i 46 oltarzy. Kościół Marjański był parafjalnym kościołem Głównego Miasta. Patronat początkowo krzyżacki, przeszedł na królów polskich. Proboszczowie bywali zarazem oficjałami gdańskimi. Jednak w wieku XVI wraz z miastem kościół został luterańskim. Długoletnie procesy prowadzili ongi z miastem biskupi kujawscy; chociaż wygrywali, jednak nie mogli przeprowadzić wykonania wyroku.

Kościół pomimo wspaniałości architektonicznych wygląda opustoszały, jakoby go z duszy obrano. Kaplice pozabijano, ołtarze pochowano. Dodatki umieszczone w ciągu XIX wieku, bez wyjątku odznaczają się szpetotą. Są to witraże, fundowane przez królów pruskich, posąg Lutra i rzeźby, dodane do wielkiego ołtarza.

W kaplicy św. Doroty wisi słynny tryptyk Memlinga „Sąd Ostateczny“, największy skarb świątyni. Obraz ten był pierwotnie przeznaczony dla Florencji — ale korsarz gdański, Paweł Beneke, pochwycił okręt, wiozący ten cenny zabytek sztuki, i przywiózł go do Gdańska. Napróżno Sykstus IV starał się o oddanie obrazu. Napoleon wysłał go później do Paryża, gdzie do r. 1815 pozostał — potem zwrócono go Gdańskowi, chociaż Berlin starał się dostać obraz. Środkowa największa część tryptyku przedstawia Sąd Ostateczny, Chrystusa w otoczeniu Najświętszej Panny, Jana Chrzciciela i Apostołów, Archanioła Michała, ważącego dobre i złe uczynki. Po prawej stronie obrazu widzimy potępieńców, spychanych w ogień, skazanych na wieczne potępienie, po lewej św. Piotra, prowadzącego błogosławionych do wrót raju.

Również godny widzenia jest drewniany astronomiczny zegar Düringera z XV wieku — niestety popsuty. Z uderzeniem godzin ukazywali się na balkonie apostołowie, którzy następnie znikali. Legenda głosi, iż mistrzowi zegaru, aby nie mógł podobnego wykonać arcydzieła, wyklóto oczy, a on znów z zemsty, krótko przed śmiercią, zepsuł jedną z sprężyn, tak iż zegar wogóle przestał chodzić.

Wielki ołtarz świątyni, dzieło Michała z Augsburga, ucznia Dürera z XVI wieku, jest rzeźbiony, połączony, a malatury przedstawiają sceny z życia Najśw. Marii Panny. Odmienne-go rodzaju są ołtarze Męki Pańskiej w kaplicy Ferberów oraz P. Marii w kaplicy św. Reginalda z końca XV i początku XVI wieku, flamandzkiego pochodzenia.

Do najpiękniejszych zabytków należy domek sakramentalny w kształcie gotyckiej wieżyczki. Piękną ozdobą kościoła są wielkie organy i chrzcielnica, ulana z brązu w Holandji. Charakterystyczne nader są pajaki z XV wieku.

Bardzo ciekawa jest ambona, zabytek z roku 1762, w stylu saskim, przy której filar zamieniono na kolumnę w stylu XVIII wieku, stalle dokoła niej przedstawiają się malowniczo. Kaplica 11 000 Panien zawiera krucyfiks tak doskonale wyrzeźbiony, że o twórcy istnieje legenda, iż zwiabiwszy do sklepu kochanka córki, mistrz przybił go żywcem do krzyża, chcąc mieć prawdziwy wzór boleści i konania. Naprzeciw brzydkiego pomnika Lutra znajduje się skarbiec, zawierający bardzo dużo cennych rzeczy, jak n. p. szaty kościelne, najdawniejsze wschodniego i hiszpańskiego pochodzenia z XII i XIII wieku, haftowane prześlicznicami złotem i srebrem na jedwabiu i aksamicie — dalej kielichy, relikwiarze, monstrancje, różańce itd. W kaplicy Wszystkich Świętych pokazują chleb oliwski zamieniony w kamień. W kaplicy św. Reginalda zwraca uwagę zwiedzającego rzeźba M. Boskiej z Dzieciatkiem. Podobno jest dziełem więźnia, który siedząc w kaźni wyciosał ów posąg, za co uzyskał zwolnienie od kary. Uwagę budzą liczne proporce pogrzebne. W kościele chowano patrycjuszów gdańskich. Najdawniejszy jest nagrobek burmistrza Lezkowa, zamordowanego przez Krzyżaków.

Zakrystjan (Korkenmachergasse 4) sprzedaje bilety wstępu na zwiedzanie kościoła i wieży i oprowadza codzień, wyjąwszy godzinę obiadową od 1—2 i czas nabożeństw.

Kościół św. Katarzyny,

najstarszy kościół w Gdańsku, fundowany podobno w XII w. przez księcia pomorskiego Sambora I, później kilkakrotnie rozszerzany, ongi parafjalny Starego Miasta, teraz luteranski, był znany pod nazwą „mieszkańskiego kościoła“ w przeciwstawieniu do kościoła dominikańskiego św. Mikołaja, zwanego „kościółem rybaków“. — Wieżę z drzewa, wykonaną podług wzorów polskich, i zwaną „polską“, zniszczył pożar, wywołany gromem w roku 1905. Jej miejsce zastąpiła w kilka lat później żelazna, zbudowana podług pierwotnych wzorów pol-

Wnętrze kościoła św. Mikołaja.

A. H. PRETZELL

G
D
A
Ń
S
K

FABRYKA LIKIERÓW

HEILIGE GEISTGASSE 110

naprzeciw kościoła Panny Marji

TELEFON 134

Ulica Panieńska (Frauengasse) z kościołem Marjańskim.

Dom Towarzystwa Wydawniczego Pomorskiego.

skich mimo opozycji niektórych szowinistycznych obywateli gdańskich.

Kościół św. Katarzyny jest na zewnątrz najozdobniej z kościołów gdańskich. Na bocznym ołtarzu znajduje się tryptyk z szkoły Cranacha. Uwagę budzi ślicznie rzeźbiona kazalnica. Pod chórem znajduje się obraz Milcewicza (1656), przedstawiający wjazd Pana Jezusa do Jerozolimy.

Zwiedzanie kościoła po poprzednim zgłoszeniu się u zakrystjana.

Kościół św. Brygidy,

obecnie katolicki parafjalny, datuje z XIV wieku. Był tu klasztor zwany szwedzkim, dlatego, iż ciało św. Brygidy szwedzkiej spoczywało tu czas jakiś. Mistrz krzyżacki, Konrad von Jungingen, polecił zbudować kaplicę i klasztor pod wezwaniem św. Brygidy. Ołtarze należą do najpiękniejszych z całego Gdańska, a niektóre sarkofagi zawierają ciekawe napisy. W kościele odbywają się cztery razy do roku uroczyste polskie nieszpory z kazaniem.

Kościół św. Jana

fundowany w roku 1214, a ukończony w r. 1460, obecnie luterkański, zasługuje na uwagę przez swą architekturę i dzieła sztuki. Głównym jego dobroczyńcą był Zachariasz Zappio. Galerje wkoło ołtarzy są prześliczne, również ambona i krucyfiks. Przedewszystkiem jednak piękne jest sklepienie gwiazdowe. Świątynia mieści również wartościową bibliotekę teologizną. Spotyka się kilka polskich napisów także.

Zwiedzanie po poprzednim zgłoszeniu się u zakrystjana.

Kościół św. Mikołaja

był pierwotnie, zdaje się, parafją podgrodzia, zamieszkałego głównie przez rybaków, stąd zwał się i później rybackim. Skoro św. Jacek r. 1227 przybył do Gdańska, Świantopolk oddał kościół Dominikanom. Dzisiejsza budowla pochodzi z w. XIV-XV. Kościół pozostał katolickim, obecnie jest parafjalny. Po Marjańskim posiada najwięcej zabytków sztuki.

Z pod chóru roztacza się wspaniały widok na wielki ołtarz, bogato ozdobiony z XVII w. Stoją na nim posagi świętych dominikańskich, m. i. św. Jacka. Obraz w ołtarzu z r. 1643 przedstawia św. Mikołaja, patrona kościoła. Po stronie epistoły znajduje się tron z gryfem, po stronie ewangeliji orzeł polski mosiężny z r. 1764, służący dawniej za pulpit. Kościół posiada trzy nawy. Całość wieńczy sklepienie, w prezbiterjum nader kunsztowne. Na łuku triumfalnym znajduje się wspaniały krucyfiks. W nawie południowej wisi wizerunek Swiantopolka tudzież obraz, przedstawiający oddanie kościoła zakonnikom, w nawie północnej tablicę pamiątkową z obrazami Swiantopolka i Mestwina II. Bogato przyozdobiony jest również chór z organami. Balustrada przedstawia płaskorzeźby instrumentów muzycznych.

Kościół św. Mikołaja a w szczególności jego balustrada chóru służyła za wzór licznym kościołom na Pomorzu.

U św. Mikołaja odbywa się co niedzielę i święto polskie nabożeństwo z kazaniem.

Zwiedzać kościół można za zgłoszeniem u zakrystjana.

Królewska Kaplica.

zbudowana za sprawą Jana III, jedyną z dawnych kościołów gdańskich w stylu renesansowym z kopułami, była ongi jedynym parafialnym kościołem katolickim w Gdańsku. Nad ołtarzem Opatrzności umieszczono posażek króla Jana. W kościele leży pochowany ostatni proboszcz gdański, introdukowany jeszcze do Marjańskiego kościoła Rosołkiewicz. Warto widzieć dziedziniec, dostępny od strony probostwa. Na probostwie przechowuje się ciekawy portret Jana III. Ostatniego odnowienia Kaplicy r. 1921 nie można nazwać szczęśliwym.

W kościele św. Barbary

na t. z. „Długich Ogrodach“ (Langgarten) przechowywano w srebrnej skrzyni głowę patronki tego kościoła. Krzyżacy umieścili ją jednak później w Malborku, a dopiero Kazimierz Jagiellończyk po odebraniu Malborka skarb ten wraz z częścią drzewa Chrystusowego św. Barbarze w Gdańsku zwrócił.

Kościół św. Trójcy

dawniejszy kościół Franciszkanów w gotyckim stylu zbudowany za mistrza krzyżackiego Konrada von Jungingen w XV wieku. Przylegającą śliczną starą kaplicę pod wezwaniem św. Anny wybudowało miasto własnym kosztem na żądanie Kazimierza Jagiellończyka, a używali jej przeważnie Polacy i to nawet gdy kościółek został luterański. Obok ambony znajduje się tam portret Mrońgowiusza.

Ratusz.

Publiczne gmachy w Gdańsku.

Najwięcej polskich pamiątek posiada

ratusz

w Gdańsku. Śmiało, bo aż na samym szczycie wieży umieszczono przeszło metr wysoki posąg Zygmunta Augusta, dzierżącego godło marynarki polskiej. Przez główną bramę, dzieło szwedzkiego artysty Eggerta — wchodzimy do sieni, gdzie oko z przyjemnością spoczywa na ślicznie rzeźbionych schodach. Ściany są wyłożone niebieskimi kafkami delfickimi. Pierwszy pokój na prawo, to „Ogólna sala radnych“, podtrzymywana jednym filarem z granitu. Sześć obrazów — dar rodziny winiarskiej Jüncke — zdobią ściany, jeden z nich przedstawia atak Batorego na fortecę w Wisłoujściu, drugi smutny powrót Napoleona przez Długą ul. (Langgasse) w r. 1813. Na drugim końcu, drzwi z orłem polskim i herbem Sobieskich, Janina, prowadzą do t. zw. „Czerwonej sali“, czyli prywatnej sali radnych. Sufit zdobny ślicznymi malaturami ma być podobno kopią jednego z sufitów pałacu dożów. Środkowe pole przedstawia Gdańsk, nad którym unosi się biały orzeł polski, a rozpostarte skrzydła sięgające z Polski do Bałtyku, symbolizują opiekę Polski nad Gdańskiem. Niezwykła jest tapeta aksamitna z wzorami, nożyczkami wycinanymi, podobno 160 lat mająca. Z pomiędzy obrazów wyróżnia się „Sąd Ostateczny“. Obok pieca na ścianie znajduje się zegar z daru Stanisława Leszczyńskiego. Opuszczając tę salę wchodzimy do Małej sali radzieckiej. Uderza w niej wielki piec z czerwono-czarno-białego marmuru, a obraz nad drzwiami jest ilustracją „Jednością silni“. Na zwornikach sklepienia umieszczono herby Polski, Litwy, Gdańska i Prus.

Tutaj dawniej wisiał obraz Szulca, przedstawiający Władysława IV jako triumfatora. Drzwi prowadzące do pokoju burmistrza na pierwszym piętrze są arcydziełem wypukłorzeźby. W samym gabinecie podziwiamy wspaniałe stoły, inkrustowane masą perłową, kością słoniową, inne znów o srebrnych i marmurowych płytach. Puchar srebrny — dar Angli — z okazji odwiedzin floty angielskiej w roku 1905 stoi na środku stołu. W małym pokoju, znanym pierwotnie jako kaplica św. Marcina, a obecnie przeznaczonym na pracownię burmistrza, znajdują się wyborowe meble — zegar wybijający minuty, darowany znowu przez Leszczyńskiego. Kandelabry i obrazy przedstawiają stare stroje miasta Gdańska.

Zwiedzenie ratusza za wykupieniem karty wstępu.

Giełda czyli Dwór Artusów.

Kupcy gdańscy stworzyli w XIV stuleciu dom, przeznaczając go jako punkt zborny publicznych zebrań i zabaw, a nazywali go podług legendy o królu Arturze — „Artushof“. W roku 1476 zniszczył go pożar z wyjątkiem części kamiennych. Resztę dobudowano w XVI i XVII stuleciu. Z tego wieku pochodzi też wewnętrzne urządzenie. Nad szafami stojącymi przy ścianach, wiszą obrazy nieduże co do rozmiarów, lecz wartościowe, n. p. „Lot i córki opuszczające Sodomę“ — kilka obrazów obłężenia Malborka przez Gdańszczan za Kazimierza Jagiellończyka — „Ostatni sąd“ Möllera. Kobięca postać wyobrażająca grzech ma być podobno portretem córki burmistrza Ferbera. Legenda obrazu opowiada, że obrażona dama wezwała malarza, aby zamalował jej głowę; wówczas artysta otoczył jej głowę przezroczystą kulą, która wcale jej nie zakryła. Gdy zaś namawiano go, by sam siebie między potępionymi umieścił, wymalował siebie w łodzi jadącej do piekła, lecz nad łodzią przedstawił własną żonę w postaci anioła — nie każdąby można tak przedstawić — który Łódź odciąga żeglarską oseką do bezpiecznej przystani. Bardzo ciekawy obraz jest „Okręt Kościoła“ z Trójcą i Świę-

tymi. Nad okrętem aniołowie trzymają herby Polski, Prus i Gdańska. Polską i gdańską banderę mają także i maszty. Na długim pasie nad ławami L. Ewert wymalował w r. 1589 triumf wojsk gdańskich po zdobyciu Malborka. Inny obraz przedstawia bitwę morską pod Wisłoujściem pomiędzy Szwedami a Polakami w chwili, gdy admirał szwedzki wysadza swój okręt w powietrze. Między oknami obok drzwi na lewo znajdują się medaljonowe obrazy Zygmunta III, na prawo Władysława IV. Naprzeciw zegara znajduje się posąg Augusta III, a niedaleko św. Krzysztofa, niosącego Jezusa, posąg Kazimierza IV, chorągiew z daru Stanisława Augusta i obraz Leszczyńskiego. Artushof był nie tylko punktem zbornym różnych gdańskich cechów ale też miejscem zabaw, uroczystości i bankietów. Obecnie odbywa się w nim giełda zbożowa i walutowa.

Wchodzi się do Dworu Artusa przez

Sień Gdańską (Danziger Diele),

ofiarnością już nieżyjącego zbieracza Giełdzińskiego wyposażoną. Zawiera wspaniałe czarne dębowe schody, a sufit jest pokryty malaturami znanego gdańskiego artysty Stryowskiego, przedstawiającymi „Koronację Królowej Estery“, „Samosona i Dalilę“, „Izaaka i Rebeke“, „Izraelitów przechodzących morze Czerwone“ i inne. Godne uwagi są starożytne szafy, skrzynie, angielski zegar, piec itd., a zwłaszcza zbiór charakterystycznych sztychów z XVIII w.

Orzeł polski z brązu, przytwierdzony do drzwi wchodowych Artushofu jest kopją starego orła polskiego znajdującego się w Waplewie, w pow. sztumskim, ziemi malborskiej, kupionego w swoim czasie przez Marię Sierakowską. Za czasów polskich był w Elblągu na poczcie. Kopję kazał sporządzić i ofiarował także Giełdziński. Druga kopja znajduje się w Krakowie w Muzeum Narodowym.

Wstęp wolny w dni powszednie od 9—11 i pół i od 2—4 godz.; od maja do września od 2—5, w niedzielę i święta od

9—12 przed południem. Za oprowadzenie płaci się. Zgłosić się należy u odźwiernego giełdy p. Steina, Langer Markt 43.

Brama Wysoka (Hohes Tor) przy Węglowym i Siennym Rynku, piękna budowa renesansowa, dzieło Wilhelma van dem Block, wykończona przez niego w r. 1588. Na fasadzie z piaskowca herby bogato połączone Polski, Gdańska i ziem pruskich.

Brama Długoliczna (Langgasser Tor) w włoskim stylu renesansowym zbudowana jako brama triumfalna w r. 1612 przez Abrahama van dem Block, syna Wilhelma.

Strzelnica św. Jerzego (St. Georgshalle). Wybudowało ją w r. 1494 bractwo strzeleckie św. Jerzego z Dworu Artusa, złożone z młodych najbogatszych mieszczan. Budynek ten jest wykonany w stylu późnego gotyku. Na szczycie wieżyczka dachowa z św. Jerzym, zabijającym smoka. Po rozwiązaniu bractwa dom przeszedł w r. 1803 w posiadanie miasta.

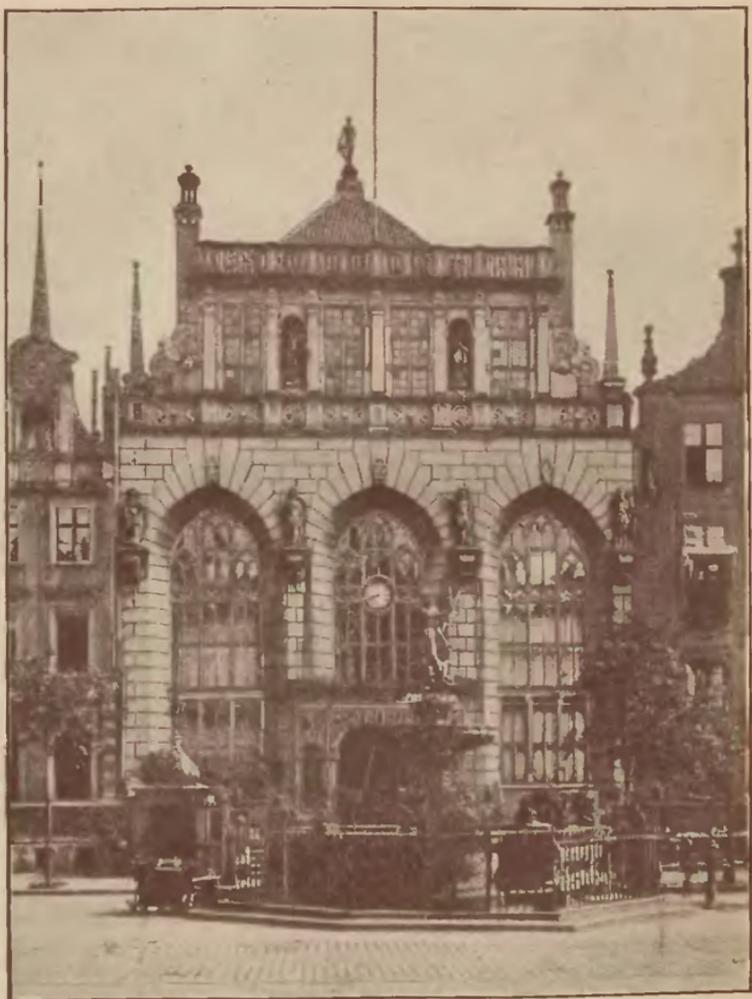
Wieża Więzienna (Stockturm) Rynek Węglowy (Kohlenmarkt 25) naprzeciwko Bramy Długolicznej, niegdyś obronna wieża w murach miasta. Dach wieży zbudowany w r. 1587 przez Antoniego van Obbergen. Od Długiej ulicy na prawo od bramy stał kiedyś przegierz. Dotąd zachowały się w tem miejscu na pewnej wysokości ozdobne drzwi, na których wyobrażony jest miejski pacholek z piętrem w ręku. Wstęp wolny. Przy Wieży więziennej.

Katownia, niegdyś brama i wieża obronna w murach miasta; w r. 1676 przebudowano ją jako już bezużyteczną po wzniesieniu Wysokiej Bramy na Katownię. Dach i piękne szczytńce są dziełem Antoniego van Obbergen z r. 1592.

Zbrojownia (Zeughaus) przy ul. Jopejskiej (Jopengasse), odwrotną stroną zwrócona do Węglowego Rynku, jest najwspanialszem dziełem Antoniego van Obbergen, zbudowana w r. 1605. Z każdej strony zdobią dom cztery pięknie o-

Korona króla Zygmunta na wieży ratusza gdańskiego.

Dwór Artusa.

Wnętrze ratusza.

Brama Długoliczna (Langgasser Tor)

Ratusz staromiejski.

Zbrojownia.

zdobione szczytnice, na ich wierzchu granaty buchające ogniem. Od ul. Jopejskiej w samym środku fasady posąg Pallas Ateny.

Zielona Brama, Długi Rynek 24, zbudowana w r. 1564 jako dworzec dla królów polskich. Nad łukiem bramy herby Prus Królewskich, Polski, Gdańska i poniżej dodany herb Królestwa Pruskiego. Obecnie w Zielonej Bramie mieszczą się zbiory przyrodnicze: wykopaliska, kamienie i wielki zbiór jantaru.

Panińska Brama, Długi Most (Lange Brücke) 26, tu się znajdują lokale zebrań, biblioteka i zbiory przyrodnicze i obserwatorium astronomiczne Towarzystwa Przyrodników.

Żóraw lub Dźwignia (Krantor) przy Długim Moście, zakończenie ul. Szerokiej (Breitgasse), ładny budynek z XV wieku.

Wielki Młyn, wzniesiony za Krzyżaków w r. 1349; grubość murów wynosi 1 m .20 cm. Kazimierz Jagiellończyk oddał młyn ten w wyłączne posiadanie miasta.

Ratusz Staromiejski, wzniesiony przez sławnego gdańskiego budowniczego Antoniego van Obbergen w latach 1587—89. W Ratuszu Staromiejskim był radnym sławny astronom Jan Heweliusz.

Klasztor pofranciszkański, Fleischergasse, zbudowany przez OO. Franciszkanów w wieku 15. Dziś muzeum miejskie.

Niska Brama (Leege Tor), wzniesiona w r. 1626 przez Jana Strakowskiego w pobliżu dzisiejszego dworca towarowego, ozdobiona piękną fasadą granitową.

Nowy gmach politechniki gdańskiej, otwartej w roku 1904, znajduje się w Wrzeszczu (Langfuhr) Gosslerallee 11-12.

Gmachy prywatne.

Dom **Steffensów** przy Długim Rynku ma prześliczną fasadę renesansową, zdobioną rzeźbionym marmurem. Idąc ku Długiej ulicy widzimy niektóre domy z starymi kamiennymi obszernymi schodami, rodzaj werand bez dachu, przedproża, gdzie dawni patrycjusze spędzali wieczory.

Z prywatnych starożytnych domów prawdziwe muzeum stanowi

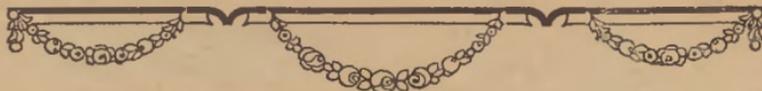
Dom Uphagena

odrestaurowany i przywrócony do początkowego stanu, prześliczny zabytek wieku XVII, niezwykle delikatnym wdziękiem podniesiony. Sień czyli Diele zdobi śliczny staroświecki zegar a pokoje na piętrze posiadają dekoracje w stylu barokowym, wazony delfckie, starożytne meble i malarzury przedstawiające krajobrazy morskie, scenerje z życia ptaków, owadów itd.

M. i. znajduje się tam ciekawy portret Katarzyny I.

Cenny zabytek stanowi tabakierka, przez Stanisława Augusta ofiarowana, ponieważ rajca Uphagen jako patriota polski, nie chciał po zaborze służyć Prusakom i złożył swoją godność.

Pięknością stylu odznacza się także jeszcze siedmiopiętrowy t. zw. **Angielski Dom** w Brotbänkengasse 16, Lwi Zamek u. Długa 35, **Dom Schlütera**, Jopengasse 1. Ciekawe zabytki z czasu gotyckiego widać przy domach Kl. Hosenähergasse 10 i Frauengasse 12. Piękne przedproża widać w Jopengasse, Brotbänkengasse, a zwłaszcza w Heilige Geistgasse i w Frauengasse.

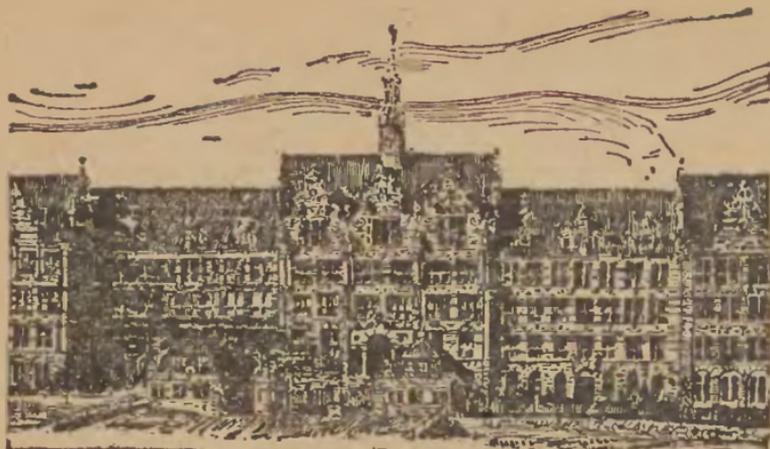
Z Gdańska do Oliwy, Sopotu i Orłowa.

Do Wrzeszcza, Oliwy, Sopotu i Orłowa (Kacewia) można dojechać koleją. Pociągi do Sopotu z przystankami w Wrzeszczu i Oliwie są to podmiejskie i bardzo częste. Stacja Orłowa (Kacewia) jest Mały Kack, skąd przez 10 minut dochodzi się do uzdrowska, już w Polsce. Tam pociągi przedmiejskie już nie dochodzą, tylko osobowe na linii Gdańsk - Wejherowo (Puck). W Sopocie stają także kurjery, nie przystawają zaś w Wrzeszczu, Oliwie lub M. Kacku.

Do Oliwy i Jelitkowa przez Wrzeszcz prowadzi tramwaj nr. 2 (10) wychodzący z Węglowego Rynku co kwadrans (do Wrzeszcza co 5 minut nr. 1), w niedzielę i święta podczas lata częściej. Najpiękniej jednak jest przejechać bicyklem, lub kogo starczy, powozem czy samochodem.

Wyjeżdżamy znowu z Continentalu, gdzie przed dworcem jest przystanek tramwajów, dorożek samochodowych i autobusów, jedziemy wzdłuż kolei, przejeżdżamy ją na moście, skąd po prawej stronie widzimy jeden z najpiękniejszych zabytków Gdańska w. XVIII Rennerstift, a przed nim dom Puzappu na Rennerstiftsgasse i gmach Dyrekcji Kolei.

Za mostem była ongi Oliwska Brama. Tutaj zaczyna się Wielka Aleja lipowa w końcu XVIII w. przez burmistrza Galatha założona. Na następnym przystanku tramwaju

Politechnika w Wrzeszczu.

Halbe Allee schodzi się na lewo na Aleję Delbrücka (Delbrückallee) do polskiego Komisarjatu Generalnego. Dalej po obu stronach jedziemy przez cmentarze. Po prawej mijamy Ujeżdżalnię (Sporthalle) z największą salą w Gdańsku, po lewej politechnikę. Mnożą się wille wśród ogrodów, które przechodzą w cmentarze, giną ogrody, zaczynają się kamienice. Wjeżdżamy do Wrzeszcza i wnet na Rynek wrzeski, skąd na prawo prowadzi droga do kościoła katolickiego.

Za Rynkiem zrazu spotykamy jeszcze kilka gustownych kamienic zwłaszcza za willą ongi kronprinca teraz przemysłowca Jewelowskiego dwa domy w pięknych parkach, potem Rycerski Dwór (Ritterhof). Ale potem ulica się zwęża, mnożą się domy czynszowe, przychodzą typowe dla ongi pruskiego miasta koszary, wśród których po prawej stronie odbija fabryka mebli Oikos.

Kończy się Ulica Główna przecinająca cały Wrzeszcz, zaczyna się Szosa Pomorska. Tramwaj skręca na lewo okrą-

żając koszary, potem biegnie przez pole równoległe z szosą do Oliwy.

Odległość z Wrzeszcza do Oliwy wynosi 3 i pół kilometra. Przez kilometr jeszcze nad szosą spotykają się domy, zamknięte wałem kolei z Wrzeszcza do Starej Piły. Równoległe do szosy i tramwaju od wału kolejowego począwszy, ale jeszcze wyżej, bo już na stoku wzgórz, leży przedmieście oliwskie Pelonki z swojemi siedmiu dworcami, pochodzącemi jeszcze z XVIII w., ślicznie ukrytymi pośród zieleni zalesionych stoków. Pomiędzy nimi uderza Zakład Stąbnych (Siechenheim), na wzór pałacu oliwskiego zbudowany. Z tramwaju roztacza się przepiękny widok na prawo na morze przebijające przez aleję szosy, na lewo na Pelonki i lesiste ponad nimi wzgórza.

Przystanek tramwaju wprowadza nas w sam środek Oliwy na ul. Pod Parkiem (Am Schlossgarten). Tutaj przesiada się w tramwaj prowadzący z Rynku oliwskiego do Jelitkowa. Opodal znajduje się główne wejście do wspaniałego oliwskiego parku, w XVIII w. przez opata Rybińskiego założonego.

Idąc przez Park mijamy Pałac opacki, również dzieło Rybińskiego, obecnie gimnazjum. Zwiedzać go nie wolno, chyba za pozwoleniem burmistrza. W Pałacu na parterze w roku 1920 mieściły się biura komisji granicznej niemiecko-polskiej. Na piętrze istnieją jeszcze piękne dekoracje na ścianach i sufitach, tapety i malowidła.

Z drugiej strony Parku w mniejszym ogrodzie już ku Sopotowi, stoi śliczny dwór z XVIII w., ongi mieszkanie zarządcy majątków opackich.

Tramwajem zajedzie się z Oliwy w kwadrans do Jelitkowa, kąpieli morskich Oliwy z własnem uzdrowiskiem. Tam znajduje się osobliwość, galerja obrazów, bardzo naiwnych i zabawnych, malowanych przez rybaka, który na starość dopiero w 60 r. życia odkrył w sobie talent malarski.

Szosa z Oliwy do Sopotu z małemi przerwami zabudowana jest domami, co prawda niebardzo pięknymi. Wjeżdżamy na brzydkie sopockie przedmieście Swemierowo (Schmieraue). Dla pieszych prowadzi 20 minutowa przechadzka nad morzem z Jelitkowa na przedmieście sopockie Karlikowo, albo długa, bo dwugodzinna droga nadzwyczaj piękna przez oliwskie lasy, skąd roztaczają się wspaniałe widoki na Oliwę, Sopot, Gdańsk, Nowyport, zatokę, Hel i nawet otwarte morze.

W Sopocie, (nie Sopoty ani Soboty) z ulicy Gdańskiej skręcamy przez Wielki Tunel (Grosse Unterführung) i jesteśmy na Rynku. Opodal za nami dworzec. Na Rynku stoi kościół ewangelicki, niedaleko na Szkolnej za pocztą katolicki, oba niebardzo ładne.

Z Rynku prowadzi ul. Morska obok oddziału Banku Dyskontowego po lewej do uzdrowiska z domem gry i pomostem oraz ciepłymi kąpielami. Naprzeciw Parkhotel, w którym w r. 1920 mieszkał Mereżkowski. Stąd na prawo ul. Południowa z Bankiem Ludowym ku przedmieściu Karlikowu. W tej stronie leżą Południowe Łazienki. Na lewo Północne wzdłuż parku. Tutaj ciągną się promenady. aż do granicy polskiej przy strumieniu Swelinte (Menzelbach), wśród nich Łazienki Północne oraz plac zabaw, gdzie w r. 1914 za drobną opłatą patrijotyczni Prusacy oglądali uczących się jeźdźców konno chłopaków kronprinca. Na samej granicy nad morzem leżą po obu stronach Swelinty kamienie z napisem P (Polska) i F. D. (Freistadt Danzig) i datą pokoju wersalskiego. Stąd można wzdłuż morza pieszo dojść do Orłowa. — Przed wojną z pomostu odchodziły statki.

Przez Wielki Tunel wracamy na tamtą stronę kolei. Tam od Rynku ul. Gdańska zamienia się na Pomorską. Przejeżdżamy kolej po moście, i piękną aleją, mając po prawej stronie

przełazające między wzgórzami morze, przekraczamy granicę. Jest celnik i posterunek gdański z barjerą. Polskie cło dopiero w Kolibkach.

Mijamy na prawo cmentarz kolibski, potem kaplicę z w. XVIII, dalej wieś Kolibki, teraz własność polską, z rąk niemieckich przez konsula W. Kukowskiego wykupioną, jeszcze za rządów niemieckich. Kolibki pamiętne są wizytą gen. Hallera w roku 1920. Z parku roztaczają się piękne widoki na morze (Grota Marysieńki).

Za zabudowaniami minawszy krzyż, zjeżdżamy na prawo z szosy i w kilka minut po lewej mając lesiste Redłowskie wzgórza dojeżdżamy do Orłowa (Kacewia). Wysokie wzgórza zbliżają się do morza a na stokach leży uzdrowisko z pomostem i łazienkami. Tutaj opodal w czerwonym domku wśród słodkiego ogródka mieszkał w r. 1920 Żeromski.

Westerplatte

Oliwa.

Według tradycji sprowadził książe pomorski Subisław Cystersów do pobudowanego przez siebie klasztoru w Oliwie. W XVI wieku klasztor i kościół uległ zupełnemu zniszczeniu przez pożar, dopiero Stefan Batory wymógł na Gdańsku 20 tysięcy talarów na odbudowanie opactwa — obecna świątynia datuje z końca XVI wieku z czasów opatów Kostki i Konarskiego. W roku 1656 Szwedzi zniszczyli i splądrowali kościół, zabierając z sobą dzwony, 7 cennych ołtarzy i dużo innych kosztowności. Po zawarciu pokoju między Polską a Szwecją w roku 1660 następują dla Oliwy lata spokoju, przerwane niestety na początku XVIII stulecia przez Rosjan, którzy oblegając Gdańsk, zniszczyli kulami i Oliwę. Za czasów pierwszego rozbioru Polski opactwo oliwskie liczyło 50 zakonników, lecz w tym też roku Fryderyk II rozwiązał zakon, a ostatni opat, 51 z urzędu, — Rybiński — umarł w roku 1782. Zakon istniał zatem 639 lat. Po Rybińskim było jeszcze trzech nominalnych opatów z rodu Hohenzollernów, a więc w całości 54. Bibliotekę podzielono między Berlin, Pelplin i Królewiec.

Kościół oliwski, to jeden z najwspanialszych starych zabytków. 22 filarów podtrzymuje sklepienie, a tyleż ołtarzy zdobi świątynię. Na prawym filarze ołtarza bocznego Matki Boskiej, dziwny kaprys natury, żyłkami marmurowemi daje kontury wrogich sobie monarchów — Fryderyka II i Marji Teresy. Wielki baldachim haftowała szwedcka królowa Krystyna, darując go klasztorowi. Tuż przy ambonie wskazują płyty kamienne, nagrobki ostatnich opatów Rybińskiego i Konarskiego. W prezbiterjum wiszą portrety książąt pomorskich jak Subisława, Sambora I, Swiantopołka Wiel-

kiego i Mestwina II-go, dalej Przemysła II-go, Władysława Łokietka, Winrycha Kniprode, Kazimierza Jagiellończyka, Batorego i Zygmunta III. Po obu stronach przed wielkim ołtarzem uderzają ślicznie rzeźbione stacje z XVII wieku. Wielki ołtarz, dzieło opata Hackiego, sekretarza Jana III, podtrzymują kolumny z czarnego marmuru — nad nim znajdują się różno-kolorowe okna, przedstawiające św. Trójcę, której wezwanie nosi kościół.

Wielkie dębowe organy były najwspanialsze w Polsce. Dziś tylko częściowo grać można na nich.

Do bocznej nawy usunięto skromną czarną płytę grobową książy pomorskich, którzy leżą pochowani przed wielkim ołtarzem, oraz piękne konfesjonały z XVIII wieku.

Kościół liczy 24 ołtarzy, wykonanych w XVII w. Obrazy ołtarzowe przeważnie przedstawiają sceny z życia Pana Jezusa. Ozdobione są marmurem z alabastrowymi figurami. Antependja wszystkie są z starej prasowanej skóry, służącej ongi za tapetę w klasztorze. W jednej z kaplic znajduje się dawniejszy wielki ołtarz z w. XVII, i stalle z XVI w., w drugim ołtarzu piękny obraz Zwiastowania. Z ambitu prowadzą drzwi do ogrodu i pałacu opackiego, obok leży kaplica opacka w której opaci odprawiali ciche msze św., z latarnią w stylu saskim. Dzisiaj służy za grób w Wielki Piątek.

Próby restauracji w nowo-niemieckim stylu w wieku XX bardzo zeszpeciły kościół.

Z klasztoru zachowały się krużganki, wśród których budzi uwagę t. z. kaplica oliwna, gdzie znajdowało się oliwne drzewo z bronzu, urządzone jako wodotrysk, oraz niektóre sale.

Ściany refektarza są pokryte portretami opatów, a w Sali pokoju (Friedenssaal), stoi stół, przy którym podpisano pokój szwecko-polski w roku 1660.

Zwiedza się poza godzinami nabożeństw za wykupem biletów w sklepie na przeciwko kościoła.

Sopot.

O 12 km. od Gdańska oddalony jest Sopot. Oprócz zwykłej komunikacji koleją lub szosą przez Wrzeszcz-Oliwę można jeszcze wybrać drogę statkiem Motława, Wisłą i morzem. Statki odchodzą u bramy Śojańskiej. Nakoniec można dojechać tramwajem lub koleją do Brzeźna i stąd wzdłuż morza pieszo przez Jelitkowo do Sopotu.

Sopot jako wieś klasztoru oliwskiego spotyka się już w XIII w. Nazwa pochodzi od sopy (sopla) lub sapu. Od XVI w. tutaj patrycjusze gdańscy budowali sobie wille, nazywane na wzór oliwski dworcami (Höfe). Było ich 15. Pewne wyobrażenie o nich daje dzisiaj dworzec przy Podgórszej (Bergstr.) t. zw. Stadtgut. Podczas układów pokojowych w r. 1659/60 w dworcu szwedzkim (Schwedenhof), czyli francuskim mieszkał przewodniczący poselstwa szwedzkiego Magnus de la Gardie, w dworcu karlikowskim czas jakiś Jan Kazimierz z żoną. W dworcu szwedzkim zamieszkiwali później w r. 1697 pretendent do korony polskiej Conti, w r. 1733 Leszczyński.

Pod koniec XVIII w. Sopot prawie cały został własnością Przebendowskich, od których pochodzi podobno śliczna willa na ul. Cecylii w stylu XVIII w., gdzie dziś jeszcze znajdują się starożytne piece kaflane cylindrowe.

Dopiero pod koniec w. XVIII zaczęli osiedlać się rybacy na błotnistym dolnym mieście. Jako miejscowość kąpielową urządzono Sopot w początkach w. XIX za przykładem Brzeźna, które gen. Rapp zrobił wodami morskimi, najpierwsze w okolicy Gdańska.

Sopot posiada nowe obszerne Uzdrowisko (Kurhaus) o 50 pokojach, i wspaniały 400 m. długi pomost, który jest ulubionym miejscem przechadzki Sopocian i gości. W parku uprzyjemniają pobyt przed południem i po południu koncerty, odbywające się codziennie przez cały sezon.

Sezon trwa od 1 czerwca do 15 września.

Obok zimnych żeńskich i męskich kąpeli — północnych (Nordbad) i południowych (Südbad) — mieszczą się w obu łazienkach także kąpiele wspólne. Sopot posiada także ładny gmach dla ciepłych i wszelkich medycznych kąpeli.

Najwięcej gości zbiera się w Sopocie w tygodniu sportowym w połowie lipca.

W ostatnim czasie rozwija się także pomyślnie sezon zimowy. W najbliższej okolicy Sopotu zachwycają gości prześliczne lasy, uroczyska promenady i liczne spacerowe do Thalmühle, Brauershöhe, Stolzenfels i Orłowa.

Wybrzeże polskie.

Pierwsza stacja na wybrzeżu polskim jest Mały Kack, pierwsza miejscowość kąpielowa Orłowo. Odtąd położenie kraju jest tak piękne pośród lasów, strumieni, wzgórz i morza, że każda miejscowość może służyć jako letnisko. Topograficznie, głęboka dolina od Gdyni do Wejherowa i stąd do morza już na niemieckim Pomorzu zamyka dawny układ stałego ładu. Tutaj bowiem kończył się. Doliny były cieśninami morskimi, a wzniesienia występowały jako wyspy. Wzniesienia te nazywają się Kępami: Oksywska Kępa, Pucka Kępa i Swarzewska Kępa. Dzisiaj dolinami płyną strumienie. Najznacniejszy pośród nich jest Reda. Taki właśnie układ topograficzny sprawia szczególniejszy wdzięk wybrzeża polskiego, osobliwie, gdy uwzględnić samo morze, półwyspem Helem rozdzielone na otwarte (Wielkie) morze i zatokę (Małe morze).

Niestety zaniedbanie wybrzeża w czasach niem. i warunki o-
becne, nie pozwalające budować, oraz trudności aprowizacji,
sprawiają, że miejscowości te nie stoją na wysokości zadania.
Stąd każdy wyjeżdżający nad polskie morze powinien przy-
gotować się na pewne niewygody co do mieszkania i apro-
wizacji, przedewszystkiem zaś wcześniej zamówić sobie
kwatere — i nie być zanadto wybrednym.

Kurhauzy na całym wybrzeżu polskiem istnieją cztery w
Kacewiu (Orłowie), Gdyni, Pucku i wsi Helu (nieczynny).
W Wejherowie i Pucku jest kilka hoteli, w Gdyni kilka pen-
sjonatów. Oprócz tego w każdej prawie wsi istnieje jedna
lub więcej karczem, bardzo porządnych, bez wyjątku przez
chrześcijan trzymanych. Wystarczało to za czasów niemiec-
kich, dzisiaj jest tego zbyt mało. Kuchnia nie stoi nigdzie
na wysokości warszawskiej, ani nawet gdańskiej.

Komunikację główną stanowią koleje: z Sopotu przez Mały
Kack, Gdynię, Chyloną (Chylonję), Rumie—Zagorze, Redę do
Wejherowa i stąd na niemieckie Pomorze, z Redy do Pucka,
z Kartuz przez Kokoszki do Gdyni, z Pucka do Krokowy i z
Pucka na Hel. Cały kraj przecinają bardzo dobre szosy i
drogi. Bardzo warto pieszko go schodzić jak to pięknie opi-
sał B. Chrzanowski: „Na kaszubskim brzegu“.

Kacewie (Orłowo).

Starożytną nazwę Kacewie (Katzenhöft) w XIX w. prze-
zwano Adlershorst nie od orłów, lecz od rybackiej rodziny
Adlerów, co potem przetłómaczono na Orłowo. Kurhauz
ślicznie położony u stóp wysokiego przylądka, skąd rozta-
czają się wspaniałe widoki, najobszerniejszy i najwygodniej-
szy jest ze wszystkich Domów zdrojowych w Polsce. Komu-
nikacja kwadrans drogi pieszkiej lub wozem z Małego Kacka,
albo na plaży pieszko z Sopotu pół godziny drogi.

Pomost sopocki w lodzie.

Puck.

Puck, szpital.

Wybrzeże pod Puckiem.

Gdynia.

Dojazd do Gdyni z Gdańska lub z Kartuz nową koleją przez Kokoszki. Nad koleją widać tuż przed Gdynią dwa glazy erratyczne, z powodu ich osobliwych kształtów nazywane Adamem i Ewą. Gdynia jest najważniejszymi i najbardziej ożywionymi kąpielami morskimi w Polsce. Daleko jej jednak do eleganckiego wielkomińskiego życia w Sopocie. Sama plaża jest bardzo wielka i piękna (poniekąd lepsza od Sopotu). Istnieją łazienki i pomost, do którego mogą przybijać mniejsze statki. Jest Dom zdrojowy z salą do zebrań, szereg pensjonatów i restauracyj. Istnieje oddział Banku Dyskontowego Gdańskiego oraz Banku Kaszubskiego z Wejherowa. Buduje się port z molami. Niedostatek stanowi brak kaplicy, na którą zbiera się składki.

Oksywie.

U wylotu doliny leży Gdynia, nad nią wysoko na Kępie góruje Oksywie. Jest to wieś rybacka i starożytna parafia z prześlicznie położonym nad morzem cmentarzem.

Wejherowo

leży na skraju lasu. Założone przez wojewodę Wejhera w r. 1643 i nazwane przez niego Wejherowską Wolą, rozrosło się dzisiaj na największą miejscowość na polskich Kaszubach (przeszło 10 000 m.). Kościół Reformatorów z Kalwarją z XVII w. pochodząca, dziś jeszcze ściąga tysiące pątników na wielki odpust majowy. Pielgrzymki te idą z śpiewem starodawnych pieśni (Marsz, marsz me serce na Kalwaryją!). Istnieje dziś jeszcze przestrzegane podanie, że panna, chcąca wyjść za mąż w ciągu roku, powinna boso odbyć pielgrzymkę. Kalwarja składa się z 26 kaplic, z których najpiękniejsza jest kaplica Ukrzyżowania, po części wśród wzgórz leśnych położonych. Przy kościele św. Anny i Kalwarji Wejher fundował klasztor Reformatorów, przez rząd pruski w czasie walki

kulturowej zniesiony. W klasztorze urządzono w r. 1903 konwikt biskupi, służący jako wydatny zakład germanizacyjny. Po Reformatach istnieje w nim biblioteka, bogata w dawne druki. Dobra wejherowskie przechodziły z rąk Wejherów do Sobieskich, Przebendowskich, a od końca w XVIII dostały się Kaiserlingom, którzy w r. 1800 wystawili dzisiaj istniejący zamek w pięknym parku.

Miasto czyni bardzo sympatyczne wrażenie, jest dobrze zabudowane, pod wyraźnym wpływem Gdańska, a przedmieścia składają się po części z will. Na miejscu dawniejszej fontanny na rynku postawiony pomnik Wilhelma (dzisiaj zniesiony), szpecący rynek. Jest kilka hoteli, restauracje, poczta, banki: Dyskontowy-Gdański, Kaszubski, Warszawski-Stoleczny, Kasa Powiatowa.

Puck

miasto starożytne, liczące około 3000 m. z portem. Nazwa pochodzi od opodal płynącej rzeczki Putnicy. Kościół śś. Piotra i Pawła, gotyk, sięgający w niektórych częściach końca XIII w., odnowiony w w. XIX, godny jest widzenia. Dom Zdrojowy, restauracje, poczta, banki: Dyskontowy-Gdański i Ludowy.

Puck i Wejherowo są miastami powiatowemi.

Żarnowiec jest to wieś opodal jeziora żarnowieckiego, dawniej piasnkiekiem zwanego, już na granicy Pomorza. Znaczenie swoje zawdzięcza klasztorowi Cystersek, później Benedyktynek. Klasztor powstał w w. XIII i był początkowo zależny od Oliwy, po reformacji dostał się Kongregacji Benedyktynek z siedzibą w Chełmnie. Skasował go w w. XIX rząd pruski.

Dzisiejsza budowla pochodzi z r. 1338, niektóre części są starsze. Piękne sklepienie gotyckie w kościele i w klasztorze, gdzie dziś znajduje się probostwo, godne są uwagi. W kościele empora zakonnice ma wizerunki 12 Apostołów z r.

1631, istnieją dwa antyfonarze z r. 1566, dalej dzwony, kielichy, monstrancja i paramenty z w. XVIII. Opodal znajduje się na zalesionej górze nad jeziorem t. z. Zamkowiszczce, gdzie ongi były ruiny grodu, o którym istnieją liczne podania.

„Wwały obronne i rowy doskonale zachowane; tak one jak i grodowy podwórzec poprzerastany starem siwem bukami. Słońce przedziera się szparami przez gęsty, liściasty strop. Poza grodziskiem wychodzimy w kilkanaście kroków na nagły szczyt, na krawędź góry, spadającej ku jezioru. Niby baszta przyczepiona do dziś bukami zarosłego grodu; trawa na niej słońcem spalona; u stóp gałęzie buczyny, porastającej stromy skłon. Po drugiej stronie jeziora w słonecznej mgłę rybacka wieś Nadole; wprost gubi się oko w dali na srebrzystych falach, na zielonej pomorskiej równinie, na nadmorskich łęgach, sięga białych wydm i błękitnej smugi Bałtyku. Istne cuda. A cisza, cisza tak nieskończona, bezkresna — jak kiedyś na tatrzańskie wysokości i aż przerażająca; pusłkowicie, samotnisko, uroczysko takie, że z bukowej ciemni, zda się, wyjdzie nagle cicho stąpając, na świetliste, jarzące słońce legendarna, zaczarowana Pomorzanki księżniczka.“¹⁾

Na przeciwległym brzegu jeziora leży wieś Nadole. Warto tam wziąć czółno i przejechać na drugą stronę do Lubkowa. Owального kształtu jezioro, 8 km. długie a 3 km. szerokie wywiera imponujące wrażenie. Na drodze z Żarnowca ku Odargowu budzi uwagę głaz erraticzny zwany Stożycie.

Inne miejscowości.

Krokowa siedziba Krokowów dawniej Krokowskich. W zamku mieści się ciekawa galerja przodków, oraz zbiory starożytnie kaszubskie.

¹⁾ B. Chrzanowski. Z Wybrzeża i o Wybrzeżu. P. 1917.

W **Łebczu** godne uwagi są ruiny kościelne. W **Mechowie** grota stalaktytów. W **Swieczynie**, pamiętnem bitwą w r. 1462, która rozstrzygnęła wojnę trzynastoletnią, istnieje także głąz erratyczny **Boża Stopka**.

Na wybrzeżu morskiem z latarni morskiej w **Rożewiu** roztacza się wspaniały widok na morze. Wybrzeże wielkiego morza jest piaszczyste, słabo zalesione. Osady daleko na kilometry leżą od morza.

Otrzymujemy wrażenie ogromnej głuszy pustynnej wśród barwnego krajobrazu z żółtego i czerwonego i białego piasku, po wzgórzach i dolinach oraz błękitnego morza w głębi, przypominającej obraz z Żuławskiego „Srebrnego Globu“.

W jedynem miejscu u korzenia Helu pomiędzy Wielkiem a Małym Morzem leży **Wielka wieś**, nadająca się wyjątkowo na lotnisko. Opodal wieś **Swarzewo** z kościołem na wysokiej górze zdaleka widnym. W kościele znajduje się obraz **Matki Boskiej**. Istnieje o nim podanie, że ongi znajdował się we wsi Helu, ale wskutek odpadnięcia kościoła do luteranów, obraz sam uszedł z kościoła, płynął zatoką i nakoniec przybił do Swarzewa. Dalej nad zatoką leży wieś **Rzucewo** z aleją lipową przez Sobieskiego zasadzoną, ongi siedzibą możnych rodów Wejherów, Sobieskich i Przebendowskich dziś w ręku Belowów. Na całym wybrzeżu znajdują się w poszczególnych miejscowościach, dwory przycieniowe i inne z XVIII w. po części z przedprożami, z starożytnymi piecami n. p. w Mostach, w Strzelnie, w Darżlubiu itd.

Jedyny w swoim rodzaju jest półwysep **Hel**. Dawnymi czasy południowy koniec stanowił wyspę znacznie większą, a północna część przerwana kilku otworami, przedstawiała się jako kilka wysepek i ławic. Obecnie półwysep stanowi jedną na 30 km. długą, wąską z początku a szerszą pod koniec ławicę całą zalesioną pomiędzy wielkim zielonawym morzem a błękitną zatoką. Z początku zatoka jest tak płytka, że na kilkaset metrów można brodzić w wodzie.

Wieś **Hel** przez rybaków niemieckich zaludniona, w średniowieczu była miastem i miała kilka kościołów. W Muzeum miejskim w Gdańsku znajduje się kilka rzeźb helskich z tego czasu. Dzisiaj posiada jedyny w Polsce port z molami.

Wieś **Jastarnia** z kościołem, w którym śpiewają rybacy na nieszpórach litanję do Matki Boskiej w ciekawy sposób.

Wycieczki.

W wycieczkach należy sobie ułożyć plan pewien. Najlepiej robić je pieszo, a o ile możliwości korzystać z statków, chodzących na ogół okazyjnie. Przyborów ani przygotowań szczególnych nie potrzeba.

Z Kacewia do Gdyni.

Za punkt wyjścia obieramy Kacewie (Orłowo). Stąd prowadzi piesza droga do Gdyni nad brzegiem. Z lewej strony mijamy wysokie zalesione po części ubiedrzenie Redłowa, na prawo bezkresny widmokrąg morza. Przechadzka trwa do dwóch godzin. Przy ciepłym morzu można ją zrobić, brodząc w morzu.

Z Kacewia do Wejherowa i Pucka.

Przejażdżką lepiej niż przechadzką zrobić drogę do Wejherowa względnie Pucka.. Kolej idzie wzdłuż szosy. Widoki z obu roztaczają się te same. Z Orłowa wybieramy się żwirowką, gdzie po kilku minutach dostajemy się na wielką szosę gdańską. Skracamy na prawo i zaraz jesteśmy w Małym Kacku. Mały Kack posiada piękny starożytny dwór, kościół ewangelicki i stację kolejową oraz pocztową. Z M. Kacka droga prowadzi pomiędzy wzniesieniem Redłowsko-Kackiem z prawej strony, przez które w kilku miejscach przegląda błękitne pomiędzy zielonemi wzgórzami morze, z lewej kolej i pole a za nią pięknie zalesione wzgórze wyżyny kartuskiej. Dalej mijamy po prawej Sztymbark (Kamienna Góra). Z mostu kolejowego roztacza się przepiękny widok na Gdynię, u stóp naszych leżąca, z czerwonymi dachami

wśród białej plaży, na przeciwległe na Kępie Oksywie, a przede wszystkim na błękitną przestrzeń morza, wśród której ciemnieją nad Oksywiami roboty portowe. Na lewo las cofa się i widać zielone łąki doliny pomiędzy łańcuchami wzgórz daleko na zachód biegnącej. O kilkadziesiąt kroków jest dworzec, a poprzednio jeszcze zjazd do Gdyni.

Odtąd szosa i kolej opuszczają morze. Z lewej strony mamy teraz ciągle te same wzgórza, z prawej wysoką Oksywską Kępę, z lichem zalesieniem, piaszczystymi pasami świecąca. Przejeżdżamy przez wieś Chyłoną z kościołem. Stąd po prawej stronie szosa pod górę na Kępę, po lewej bruk, który przepiękną wijącą się drogą pomiędzy lasami zawiódłby nas na wyżynę Kartuską. Odwracając się widzimy jeszcze morze, ale już tylko jako niebieską coraz zmieniającą się wstęgę na widnokręgu.

Przed nami uśmiecha się po prawej biały kościół w Rumji. Przed Zagorzem szosa w jednym miejscu w las wchodzi. Tu po drugiej głęboko w okrągłym dole leży cichy staw w zieleni niezwykle piękny. W Zagorzu przekraczamy kolej i zbliżamy się do Redy, długiej wyciągniętej wsi kościelnej.

Tutaj dzieli się szosa i kolej. Na lewo na zachód droga prowadzi do Wejherowa na stoku wzgórz lesistych, gdy z prawej strony płynie w zielonej dolinie wśród łąk wijąca się Reda a na przeciwległym brzegu wznoszą się zalesione stoki Puckiej Kępy. Na prawo na północ droga idzie do Pucka, przez wieś Ciechocino, potem wznosi się przez piękny las do góry na Kępę aż pod wieś Rekowo, stąd już biegnąc przez pola. Na wysokości Redy kończy się Oksywska Kępa. Dlatego z stoków Puckiej Kępy widać znowu niebieskie wody zatoki. Kolej biegnąca dłuższą przestrzeń po stokach, daje tutaj więcej i piękniejsze widoki niż szosa.

Z Pucka na Hel.

Z Pucka na Hel prowadząca kolej nie chodzi jeszcze normalnie i tylko okazyjnie zabiera podróżnych. Trasa biegnie znowu mniej więcej równoległe do szosy względnie drogi. Z Pucka zjeżdżamy w dolinę Putnicy. Na wysokiej górze przed nami wznosi się zdaleka widny kościół w Swarzewie. Po lewej mamy pola, po prawej Małe Morze, zamknięte ciemniejącą linią Helu. Z góry Swarzewskiej dopiero roztacza się wspaniały widok na otwarte wielkie morze zielone przed nami ku północy biegnące, na błękitną zatokę na wschodzie, na zielone już teraz pasmo Helu pomiędzy morzami. Za nami na wzgórzu jak twierdza wznosi się Puck, skulony dokoła gotyckiej fary. W zatoce od czasu do czasu pojawi się żagiel łodzi rybackiej. Wielkie morze jest puste; zdaje się blisko o kilometr, dwa, a jednak droga doń wydłuża się coraz bardziej.

Z Swarzewa spuszcza się w dół do Wielkiej Wsi. Tutaj z szosy zjeżdżamy na drogę. Mijamy wieś rybacką i wjeżdżamy na półwysep Helu. Droga odtąd prowadzi wśród lasu, z niesłychanym mżołem utrzymywanego. To z prawej przeblyskuje niebieskie, to z lewej zielone morze, którego szum ciągle słychać. Albo znowu zanurzamy się w las i tylko drzewa widzimy po obu stronach. Gdyby nie szum morza, moglibyśmy mniemać, że znajdujemy się gdzieś w głębi ładu na piaszczystej leśnej drożynie. Mijamy wsi rybackie, Kusfeld, Ceynowę, Jastarnię, Bór, wszystkie nad Małym Morzem zbudowane, z ich starodawnymi dworami, z chatami przycieniowemi. Na wybrzeżu suszą się ściany porozpinanych sieci, i drzemią łodzie na piasek wyciągnięte.

Dojeżdżamy do Helu. Wieś Hel składa się z jednej ulicy. Góruje nad nią kościół luteranski. Za kościołem jest port, dalej kurhauz. Idziemy przez las do Latarni Morskiej. Stąd

widok na morze dokoła, na ląd przeciwległy, na Sopot, w dali Nowy Port mający z śpichlerzami, Gdańsk z ogromem Marjańskiego kościoła. Niedaleko Latarni schodzimy nad otwarte Wielkie Morze. Wracając obchodzimy cały koniec półwyspu, brodząc w morzu, mijamy Checzę Kaszebską Komierowskich i znowu jesteśmy w Helu.

Z Gdańska na Hel statkiem.

Z Gdańska na Hel chodzą statki codziennie rano, a wracają pod wieczór. Odbijają od bramy stojańskiej, gdzie kupuje się bilety. Droga trwa około trzech godzin w jedną i tyleż w drugą stronę.

Statek płynie zrazu Motławą. Miasto oddalające się z górującym nad niem Marjańskim kościołem przedziwny sprawia widok. U stoczni Klawittera wpływamy w Wisłę, tutaj bardzo szeroką. Mijamy niezliczone statki wszelkich narodów z flagami wszelkich kolorów. Powoli rzeka zwięża się. Po prawej leży twierdza Wisłoujście, za nią miejscowość kąpielowa Westerplatte z lasem, na którego drugiej stronie znajduje się morze. Po prawej leży Nowy Port z Urzędem Holowniczym (Lotsenamt). Wjeżdżamy w ujście Wisły cały kawał w morze ogroblone, z latarnią morską. Teraz parowiec zmierza do Sopotu. Po prawej mamy morze, po lewej biały brzeg z kąpielami w Brzeźnie i Jelitkowie, z Gdańskiem i Oliwą oraz lesistymi wzgórzami w głębi. W Sopocie przybijamy do końca pomostu. Pasażerowie wsiadają i wysiadają. Stąd droga prosto na Hel. Powoli Sopot oddala się, mniejsza, kilka set metrów od pomostu czyni wrażenie jakoby chińskiej panoramy, z białym brzegiem wypełnionym łoskami i dziećmi, pomiędzy Północną i Południową Kąpielą zamkniętym, z czerwonym kurhauzem w chińsko-kaszubskim stylu, z chińskim pawilonem opodal Północnej Kąpieli. Brak tylko dżonek zamiast łodzi rybackich do zupełnej złudy.

Przybliżamy się do wysokiego przylądka Kacewia, do Gdyni. Lecz jesteśmy coraz dalej od brzegu, coraz mniejszego. Ale zanim jeszcze zginie nam z oczu, wynurzy się przed nami Hel, najprzód latarnia morska i czerwony kościół, potem domki wśród białego wybrzeża, na tle zielonego lasu. I wkrótce wpływamy do portu helskiego, już na wodę i ziemię polską.

Kartuzy i okolica.

Niedaremno Niemcy nazwali Kartuzy z okolicą Szwajcarią Kaszubską. Ta część pojezierza pomorskiego, z licznymi łasami, poprzecinana wielkimi jeziorami, górzysta, przetrzynięta biegiem Raduni, doprawdy posiada pewne podobieństwa do Szwajcarii (jeziora Ostrzyckie — jezioro Czterech Kantónów) a stanowi jedną z najpiękniejszych okolic Polski.

Same Kartuzy stały się już w r. 1921 letniskiem, bardzo frekwentowanym, ale i inne miejscowości posiadają wszelkie dane ku temu.

Komunikacje. Koleje prowadzą z Gdańska przez Pruszcz lub Wrzeszcz. Granica jest w Starej Pile. Z Gdyni przez Kokoszki, z Bydgoszczy i Grudziądza albo przez Laskowice-Tczew (granica gdańska) Pruszcz, albo przez Laskowice — Smętowo — Starogard — Skarszewy albo przez Laskowice-Chojnice — Kościerzynę. Ostatnia droga wiedzie przez puszcę Tucholską i południowe Kaszuby, przedostatnia przez Kociewie, obie okolice podobnie pagórkowate i lesiste, bogate w piękne widoki, przecięte rzekami Brdą i Wdą (Czarna woda), względnie Wierzyca.

Oprócz tego całe terytorjum posiada liczne szosy i drogi we wszelkich kierunkach, nie wszystkie podane na mapach nawet najnowszych (np. szosa z Skórcza przez Zelgoszcz do Lubichowa, stanowiąca najbliższe połączenie pomiędzy Grudziądem a Kościerzyną).

Poczty z telefonem i telegrafem znajdują się w każdej wsi większej.

Kartuzy.¹⁾

leżą pomiędzy trzema jeziorami wśród wzgórz lesistych. Osada liczy przeszło 3000 mieszkańców, jest siedzibą powiatu, posiada starostwo, lekarzy, adwokatów, parafie katolicką i ewangelicką, sąd okręgowy i t. p. Istnieje oddział Banku Dyskontowego gdańskiego, kasa powiatowa oraz Bank Ludowy. Jest kilka obszernych hoteli. W jeziorze Klasztorne są łązienki.

Kartuzy powstały w XV w. dokoła klasztoru Kartuzów, założonego i wyposażonego przez wielmożę pomorskiego Jana z Rusoczyna pod koniec w. XIV. Klasztor ten był niemiecki i sprowadzał osadników Niemców, nawet luteranów. Klasztor zniósł w XIX w. rząd pruski, kościół został parafjalnym.

Kościół w stylu gotyckim z XV w. odnowiony w w. XVIII w stylu saskim. Ściana prezbiterjum pokryta jest skórzaną tłoczoną tapetą z w. XVIII, roboty gdańskiej, podobnie jak antependja w Oliwie.

Wielki ołtarz przedstawia Wniebowzięcie. Z jednej strony znajduje się św. Jan Ewangelista z kielichem, z drugiej św. Jan Chrzciciel z jagnięciem, dalej śś. kartuscy Brun i Hugon. Dawny gotycki wielki, ołtarz z r. 1444 przedstawiający ukoronowanie Matki Boskiej znajduje się obecnie pod chórem organowym na północnej ścianie. W prezbiterjum stoją rzeźbione dębowe stalle dla celebransów, po obu stronach nawy dla zakonników, wspanialsze po wschodniej, skromniejsze po zachodniej stronie. Stalle te stanowią największą ozdobę kościoła.

¹⁾ Obszerny opis w książce dr. Małkowskiego „Zdroje Raduni“, W. 1913.

Z ołtarzy zasługuje na wzmiankę ołtarz z czarnego marmuru i angielskiego alabastru z r 1680, dzieła Kaspra Gockhelfera, gdańszczanina. W nawach wiszą obrazy, z których wymieniamy ciekawe w swoim anachronizmie zabójstwo św. Stanisława z XVIII w. oraz portret budowniczego Tyrgarta, w którego narożniku mieści się podobizna kościoła w dawniejszej postaci, bez wieży i dzisiejszego dachu.

Zakrystja posiada piękne gwieździste sklepienie, mały ołtarz z w. XVIII, lavabo z płaskorzeźbami i cynowe ampulki z tego czasu, wielką szafę z 16 przedziałami, dla każdego mnicha po jednym, bogato rzeźbioną chrzcielnicę, kuty żelazny wieszak do ręczników oraz renesansowy zamek u drzwi do wnętrza. Z paramentów zachował się ornat z XV w., wyszywany złotem na zielonym aksamicie.

Z klasztoru zachował się jeszcze jeden erem, dzisiaj mieszkanie organisty, tudzież refektarz z gwieździstym sklepieniem.

Najbliższa okolica Kartuz dostarcza licznych przechadzek i wycieczek. Wymieniamy Ławkę Asesorską, jezioro Kamionkę, Zamkowiszczce, Ścieżkę Filozofa, Okno z pięknym widokiem na Kartuzy i Górę Śpiczastą, z dalszych wycieczek Górę Cejnowy (Wieżyce), najwyższy szczyt pomiędzy Harcem a Uralem (381 m.), Górę Jastrzębią, Chochowatkę, Tamową Górę. W cichem ustroniu leży wieś Zawory. Do najpiękniejszych należy wycieczka do Dolnej Brodnicy nad jezioro Ostrzyckie.

Żukowo

wieś leży nad koleją z Kartuz do Gdańska i do Gdyni, nad Radunią, której bieg z Ostrzyc do Żukowa przedstawia się nader malowniczo. Żukowo posiada dwa kościoły gotyckie. Dawny parafjalny, św. Jakóba starszego służy dzisiaj za pogrzebowy, parafja znajduje się przy poklasztornym.

Klasztor Norbertanek w Żukowie fundował Mestwin I r. 1209. Licznie wstępowały do niego księżniczki i szlachcianki pomorskie, miał zatem charakter rodzimy w przeciwieństwie do niemieckich Cystersów np. Jedną z pierwszych księni Witosława, siostra Swiantopółka Wielkiego, była nieraz jego doradczynią. Opiekę nad mniszkami sprawowali początkowo Norbertani wrocławscy, od r. 1660 Jezuici z Szotlandu pod Gdańskiem. Siostry utrzymywały szkołę żeńską i męską. Rząd pruski w w. XIX zniósł klasztor.

Kościół w najstarszych częściach pochodzi z czasów książąt pomorskich. Ostateczny kształt odebrał w początkach XVII w. Wielki bogaty ołtarz z początku w. XVII przedstawia Wniebowzięcie. Drugi ołtarz, gotycki, snycerskiej roboty, cenny bardzo zabytek znajduje się w bocznej kapliczce. Przedstawia Ukrzyżowanie, dokoła którego poszczególne pola malują całą historję Zbawiciela. Ołtarz ten ongi znajdował się na chórze Panieńskim.

Najciekawszy zabytek jednak stanowi t. z. Skrzynia Mestwina. Otwarta ukazuje w głębi rzeźbioną z drzewa postać Mestwina I w zbroi. Na otwartem prawem skrzydle wymalowano postać Ksieni Witosławy, na lewem Mestwina II. Po obu stronach Skrzyni wiszą portrety Mestwina i Witosławy. Skrzynia ta znajdowała się dawniej w prezbiterjum.

Na Chórze Panieńskim znajduje się 28 stalli rzeźbionych. Skarbiec zawiera dużo paramentów, pomiędzy nimi ornat gotycki czerwony, niewłaściwie zwany płaszczem Swiantopółka.

Ludność kraju.

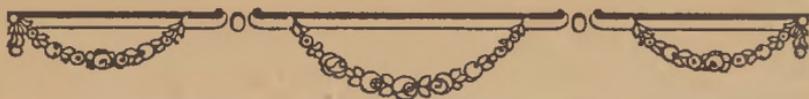
Na Wybrzeżu polskiem i w Kartuskiem ludność rodzima jest kaszubska. Miasta dawniej poniemczone polszczą się niezwykle szybko. Letnicy i turyści powinni uznać wiekową pracę tego ludu, który mimo niesłychanego nacisku, nie zniemczył się, ale zachował narodowość swoją i tem samem

kraj dla Polski. Powinni wyrozumieć właściwości ludu i nie obrażać uczuć jego, osobiście głębokiej religijności.

„W obcowaniu z ludnością wiejską kaszubską trzeba pamiętać, że z nader małymi wyjątkami nie ma ona tradycji poddaństwa. To też trzeba z nią mówić z godnością i szczerze. Jeżeli Kaszuba to odczuje, to jego przyrodzona podejrzliwość ustąpi odrazu. Wystrzegać się koniecznie trzeba najłżejszych nawet zaczepek jego mowy kaszubskiej, lub poprawiania wprost używanych przezeń germanizmów. Jest faktem, że Kaszubi pomiędzy sobą nie używają tyłu germanizmów, ile w rozmowie z obcym. Lubią zamiast jędrnego, pięknego wyrazu swojskiego, wsunąć niemiecki w rozmowie z mówiącym literacką polszczyzną, gdyż wskutek wpływu języka niemieckiego i fałszywego ich traktowania przez swoich, taki swojski, szczerzy jak złoto wyraz uważają często za brzydki. W takim razie wystarczy w ciągu rozmowy użyć odpowiedniego wyrazu polskiego, który w istocie najczęściej będzie równoznaczny z odpowiednim wyrazem kaszubskim. Kaszuba, który pod zewnętrzną flegmą posiada dużo bystrości, wyraz polski podchwyci i zapamięta. Trzeba też rozwiać złudzenie, jakoby turysta, rozmawiając z Kaszubą, słyszał prawdziwą gwara kaszubską. Najczęściej Kaszuba będzie odpowiadał językiem, który nazwaćby można kościelnym kaszubskim, t. j. polszczyzną, w których brak nieznanym Kaszubie półgłosek ś ż ć i nosowego e, zastąpionych przez s, z, c i nosowe a, i z opuszczeniem prawdziwego akcentu kaszubskiego, a używaniem polskiego z naciskiem na przedostatniej sylabie. Taką mienaturalną gwara wyrabia sobie Kaszuba pod wpływem polszczyzny w kościele i pod wpływem gazet. Rozumie się, że kto chce usłyszeć rzeczywistą mowę kaszubską, osiągnie to w rozmowie z dziećmi lub przysłuchując się rozmowie dorosłych niepostrzeżenie. Są też okolice, gdzie lud jeszcze nie kaleczy swej mowy.“¹⁾

¹⁾ Majkowski, tamże, str. 60.

Wskazówki praktyczne.

Przyjazd i wyjazd.

Obywatel Rzpltej polskiej potrzebuje na przyjazd do Gdańska tylko wykazu osobistego z fotografią. Wiza nie jest potrzebna ani na przyjazd ani na wyjazd z Gdańska do Polski.

Polski obywatel w Gdańsku, chcący wyjechać stąd do Niemiec musi mieć wizę polską i niemiecką.

Polak przybywający do Gdańska i chcący tu dopiero uzyskać polską wizę na wyjazd do Niemiec, otrzyma ją po zasięgnięciu odpowiednich informacji biura paszportowego u polskich władz powiatu, z którego interesent przyjechał.

Gdańszczanin potrzebuje na wyjazd do Polski i przyjazd do Gdańska tylko wykazu osobistego z fotografią. Jeżeli gdańszczanin chce pojechać do Polski nie wprost lecz przez Niemcy lub Prusy Wschodnie, lub wyjechać z Polski do Niemiec potrzebuje wizen polskiej.

Wizę wystawiają biura paszportowe zwykle na 1 miesiąc.

Niemiecki obywatel potrzebuje na przyjazd do Gdańska oprócz niemieckiego paszportu i niemieckiej wizen także polskiej wizen z konsulatu polskiego, o ile jedzie przez Polskę. Na wyjazd do Polski niemiecki obywatel, chcąc pojechać do miejscowości w byłej dzielnicy pruskiej, musi przedłożyć konsulatowi najprzód pozwolenie przyjazdu od starosty powiatu, w którym chce zamieszkać. Jeżeli niemiecki obywatel chce pojechać do innej dzielnicy Polski, konsulat polski zapytuje się najprzód o pozwolenie przyjazdu Ministerstwo Spraw Zagranicznych.

Chcąc powrócić do Niemiec, niemiecki obywatel musi się zgłosić u władz miejscowych.

Rewizje.

Rewizja celna między Polską a Gdańskiem jest zniesiona. Nie wolno wszakże wywozić monopolowych towarów, spirytualjów, cukru, wyrobów tytoniowych.

Z Polski do Gdańska nie wolno wywozić pieniędzy ponad pewną kwotę. Kto potrzebuje większej sumy pieniędzy, powinien się w Polsce postarać o pozwolenie na wywóz potrzebnej sumy; pozwolenia udzielają banki dewizowe.

Rewizje paszportowa i pieniężna na stacjach pogranicznych: Tczew, Skarszewy, Stara Piła, Gdynia.

Plan zwiedzania:

Do zwiedzania samego Gdańska potrzeba przynajmniej dwóch dni, a wraz z okolicą pięciu dni czasu. Zwiedzić należy przede wszystkim ratusz, dwór Artusa czyli giełde, kościoły P. Marji, św. Mikołaja, św. Katarzyny, Muzeum miejskie, Frauengasse, Jopengasse, Langgasse i Langemarkt, Wysoką Bramę (Hohes Tor), dom Uphagena oraz wejść na wieżę kościoła P. Marji. Z okolicy należy zwiedzić Oliwę, Sopot, Orłowo i Hel; obie ostatnie miejscowości już w Polsce.

Poczta.

Główna poczta: Długa Ulica (Langgasse 22-25;

Urząd czekowy: Ul. Kowali Kotwicznych (Ankerschmiedegasse) 11 a.

Dorózki

przy Głównym Dworcu, Rynku Drzewnym (Holzmarkt), Rynku Węglowym (Kohlenmarkt), Rynku Siennym (Heumarkt).

Automobile

przy Rynkach Węglowym, Drzewnym i przy Rynku w Wrzeszczu.

Tramwaje elektryczne

- do Wrzeszcza (Langfuhr) co 5 minut, po godz. 8 wieczorem
co 10 minut do godz. 10; nr. 1.
- do Oliwy z Węglowego Rynku przez Wrzeszcz co kwadrans;
nr. 2
- z głównego dworca do Ul. Wierzbowej (Weldengasse) co
10 minut; nr. 3.
- z głównego dworca do Bramy Żuławskiej (Werdertor) tym-
czasem nie kursuje; nr. 4.
- z głównego dworca do Rybiego Rynku (Fischmarkt) i Ulicy
Zaraźnej (Lenzgasse) nr. 5.
- do Oruni (Ohra) od Wieży Więziennej (Stockturm) w Gdań-
sku co 10 minut (nr. 6).
- do Emaus i Sidlic z Srebrnej Huty (Silberhütte) co 10 minut;
nr. 7.
- do Nowogoportu i Brzeźna (Brösen) z Żórawia (Krantor)
do domu Kuracyjnego w Brzeźnie co 22 minut. nr. 8.
- z Wrzeszcza do Brzeźna latem co kwadrans, zimą co 20
minut nr. 9.
- z Rynku w Oliwie do Jelitkowa (Glettkau) latem co kwa-
drans, zimą co pół godz. nr. 10.

Połączenie kolejowe.

- do Wejherowa i do Pucka przez Redę;
- przez Tczew do Bydgoszczy i Torunia;
- przez Tczew do Poznania;
- przez Tczew—Grudziądz—Mławę lub
- przez Tczew—Bydgoszcz—Toruń do Warszawy;
- przez Malbork—Elbląg do Królewca;
- do Kartuz przez Wrzeszcz i przez Pruszc;
- do Kościerzyny przez Kartuzy lub Pszczółki—Skarszewy;
- do Berlina przez Tczew—Chojnice—Piłę i przez Sopot—
Wejherowo—Lebork—Szczecin;

Koleje podmiejskie:

- do **Wrzeszcza (Langfuhr)** (7 minut) do **Oliwy** (14 minut) do **Sopotu** (20 minut) — co godzinę i częściej.
 do **Nowegoportu (Neufahrwasser)** 15 minut.
 do **Pruszcza (Praust)**.

Parowce

- odchodzą z **Długiego Mostu (Langebrücke)**;
 do **Siennej Huty (Heubude)**, **Plonowa (Plehnendorf)**, **Basaku (Bohnsack)**, **Einlage**, **Nickelswalde**, **Schönbaum**, **Rothebude** i **Schöneberg**; do **Siennej Huty** i **Basaku** codziennie co kilka godzin i częściej;
 do **Nowegoportu** i **Westerplatte** (przystanek przy **Zielonej Bramie (Grünes Tor)**) codziennie co kilka godzin i częściej;
 na **Hel** i napowrót; przystanek przy **Bramie św. Jana (Johannistor)**; parowiec zatrzymuje się po drodze w **Sopocie**;
 do **Piławy (Pillau)** i **Królewca (Königsberg)**;
 do **Tiegenhof** i **Elbląga**.
 do **Sopotu** i **Swinoujścia**;
 do **Piławy** i **Libawy**.

Hotele i restauracje.

Hotele w Gdańsku:

- Hotel Continental**, jedyny polski hotel, Stadtgraben 7 naprzeciwko dworca, z restauracją i winiarnią. Tel. 680 i 3450.
Danziger Hof, Dominikswall 6; Tel. 331, 690 i 211.
Reichshof, Stadtgraben 9 b; Tel. 92 i 96.
Norddeutscher Hof, Stadtgraben 11; Tel. 1760.
Deutsches Haus, Holzmarkt 12—14; Tel. 647.
Monopol Hotel, Hundegasse 16; Tel. 3138.
Hotel Vanselow, Heumarkt 3; Tel. 487.
Hotel St. Josephslaus, Töpfergasse 5-6; Tel. 2078 i 1795.
Kirch, Wrzeszcz, Ul. Główna (Hauptstr.) 32 Tel. 336.
Hohenzollern Wrzeszcz, Ul. Główna (Hauptstr.) 68 Tel. 1863.
Artushof, Wrzeszcz, Ul. Główna (Hauptstr.) 55 Tel. 2602.
Seestern, Brzeżno (Brösen, Am Strande 4) Tel. 3096.
Kurhaus Westerplatte, Westerplatte, Aleja brzozowa (Birkenallee) 1-2 Tel. 757.

Restauracje we wszystkich wymienionych hotelach.

Restauracje:

- Continental**, Stadtgraben 7, **Varsovie**, Stadtgraben 12, **Ermitage**, Hundegasse 96, **Danziger Ratsstube**, Langgasse 41-42, **Józef Kuhn**, Reitbahn 18, **Deutsches Haus**, Holzmarkt 12-14, **Ratskeller**, Langermarkt 44, **Löwenschloss**, Langgasse 35, **Junkerhof**, Jopengasse, **Hohenzollern**, Langermarkt 11, **A. Ulrich**, Brotbänkg. 18, **Ayckes Weinstuben**, Hundeg. 11-12, **A. Bieberstein**, Holzmarkt 6-7, **C. H. Kiesau**, Hundegasse 6-7, **Bodenburgs Weinstuben**, Jopengasse 3, **S. Plotkin**, Langermarkt 20, **St. Josephshaus**, Töpfergasse 5-8, **Hackerbräu**, Gr. Wollwebergasse 28, **Hansa-Cafe**, Hundeg. 110.

Kawiarnie i cukiernie:

Seidel, Breitgasse 9 i Kohlenmarkt 2, **E. Hauelsen**, Stadtgraben 10, Langgasse 74, Langermarkt 12, **O. Hauelsen**, Jopen-gasse 34-35, **Deutsches Haus**, Holzmarkt 12-14. **Cafe „Sturm“**, Heiligegeistgasse 23, **Birk**, Postgasse 3-4, **Brunles**, Langermarkt 28, **Fr. Bluhm** (A. Boehlke), Wrzeszcz, Główna (Hauptstrasse) 34.

Hotele w Oliwie:

Hotele i restauracje: Deutscher Hof, Olivaer Hof, Waldhäuschen, Hotel Carlsberg, Olivaer Vereinshaus, Schlosshotel.

Cukiernie: Kock'a Am Schlossgarten i Kaiser Kaffe, Zoppoter Chausee.

Hotele w Sopocie:

Hotel Miramare, ul. Leśna (Wäldchenstr.) 45 (polski).

Willa Halina, ul. Północna (Nordstr.) 73 (polski).

Uzdrowisko (Kurhaus-Logierhaus) ul. Północna (Nordstr.) 2, 4, 6.

Parkhotel, ul. Południowa (Südstr.) 5.

Palast Hotel, ul. Morska (Seestr.) 66.

Metropol, ul. Morska (Seestr.) 145.

Bahnhofshotel naprzeciwko dworca.

Sedan, ul. Bismarcka (Bismarckstr.) 18—20.

Erholungsheim, Promenada Południowa (Südpromenade).

Teatry:

Teatr Miejski, Węglowy Rynek (Kohlenmarkt), **Neues Operettentheater**, dawniej Wilhelmtheater, Długie Ogrody (Langgarten) 31, **Zoppoter Stadttheater** — Kurhaus.

Variete:

Künstlerspiele w hotelu Danziger Hof, **Reichshof-Palast**, Karmelitergasse 1—3 (naprzeciwko dworca), **Cafe Konletzko**, Halbe Allee, **Wintergarten**, Am Olivaer Tor 10. **Doskonały koncert** codziennie po południu wieczorem w polskim lokalu „**Ermitage**“ Hundegasse 96.

Polskie banki.

- Bank Dyskontowy, Langemarkt 18.
 Bank Związku Spótek Zarobkowych, Holzmarkt 18
 Polski Bank Handlowy w Poznaniu, Gr. Wollwebergasse 27.
 Bank Handlowy w Warszawie, Langermarkt 7-8.
 Polski Bank Przemysłowy, Langemarkt 35.
 Bank Przemysłowców, Langgasse 57-58.
 Warszawski Bank Stołeczny, Langgasse 50-51.
 Bank Kwilecki i Potocki, Hundegasse 85.
 Bank Ludowy Jopengasse 48.
 Polski Bank Komisowy, Langgasse 37.
 Bałtycki Bank Komisowy, Melzergasse 11-13.
 Ziemski Bank Kredytowy, Heiligegeistgasse 34.
 Polsko-amerykański Bank Mechaników Pfeifferstadt.

Szklarnia artystyczna i budowlana

M. JABŁONSKI

mistrz szklarski

Gdańsk, Goldschmiedegasse nr. 11

Telefon nr. 6289

Telefon nr. 6289

**SPECJALNOŚĆ: OPRAWA OBRAZÓW
 WIELKI WYBÓR MODNYCH RAM
 OWALOWYCH I WSZELKICH INNYCH**

Zbiory.

Muzeum miejskie w klasztorze pofranciszkańskim Fleischergasse 25—28. Galeria obrazów i dzieła plastyki i przemysłu artystycznego. Na parterze i na pierwszym piętrze znajdują się dzieła przemysłu artystycznego, między innymi cenne zbiory kafli, mebli gdańskich i naczyń drogocennych z napisem nieraz polskim. Zabawna jest obwódka puhara „Kom mein verlangen“. Drugie piętro zawiera galerję obrazów, począwszy od prymitywów helskich, aż po wiek XX. Ciekawa jest bardzo fantazja Piekła z Neptunem. Cenne są portrety patrycjuszów gdańskich, głównie pędzla Andrzeja Stecha, oraz zbiór rycin Chodowieckiego.

Wstęp w dni powszednie od 10—3 godz. i od 4—6, w niedziele od 12—2 godz. W niedziele i środy wstęp wolny, w poniedziałek 4 mk., w inne dni 2.

Przyrodniczo-historyczne Muzeum w Zielonej Bramie.

Zbiory z mineralogji, petrografji, geologji, paleontologji, etnologji, botaniki i zoologji. Wstęp w niedziele od 11—2 godz.; w środę w miesiącach od marca do października od 2—5 godz. od listopada do lutego od 1—4 godz., dla nieczłonków po poprzednim zgłoszeniu się też o innym czasie. Wstęp wolny.

Gdańska Steń obok Dworu Artusa. Gdańska sztuka i przemysł artystyczny.

Biblioteka miejska, Am Jakobstor 16, otwarta codziennie od godz. 10—1 przed poł. i z wyjątkiem soboty po poł. od 4—7 godz., w lipcu i sierpniu tylko od godz. 10—2.

Urzędy.

Gdańskie urzędy:

Sejm (Volkstag), Neugarten 23-24.

Senat, Neugarten 12-16. Oddział miejski (dawniej Magistrat),
Langgasse 47, Tel. 3040 do 3044.

Gdańska Izba Handlowa (Danziger Handelskammer), Langenmarkt 43. Tel. 236.

Poczta główna, Langgasse róg Postgasse.

Giełda Gdańska (Danziger Börse), Langenmarkt.

Urząd Gdański Handlu Zagranicznego (Danziger Aussenhandelsstelle), Jopengasse 59. Tel. 3481.

Polskie urzędy:

Komisariat Generalny.

Biuro Generalnego Komisarza, Dellbrückallee 3 a.

Tel. 3946, 3947.

Urząd Handlu Zagranicznego. Tel. 3652;

Biuro paszportowe. Tel. 3951;

Oddział techniczny. Tel. 3652;

Oddział prawny. Tel. 3652;

Departament wojskowy. Tel. 3950;

Dyrekcja Lasów Państwowych;

(wszystkie przy Neugarten 27).

Dyrekcja Kolei Państwowych, Am Olivaer Tor. Tel. 3460
do 3464.

Polska Dyrekcja Poczł i Telegrafów, Ankerschmiedegasse 11
(Winterplatz). Tel. 3948, 3949, 4095.

Konsulaty zagraniczne:

- Ameryka:** Konsul Dawson, Elisabethwall 9. Tel. 3920.
Anglja: Konsul Fry, Stadtgraben 14 Tel. 3891.
Austrja: Konsul Gelhorn, Langenmarkt 38. Tel. 3475.
Belgia: Konsul Osborne, Elisabethwall 9. Tel. 3877.
Danja: Konsul Generalny Bent Falkenstjerna Langgasse 73.
Estonja: Konsul Kukowski, Langenm. 18. Tel. 214/311.
Finlandja: Konsul Valmō Sukaniemi, Strausgasse 4.
Fraucja: Konsul James Fernand Roper Gueritte, Langenmarkt 17 Tel. 1050.
Grecja: Konsul Henri Haber, Rennerstiftsgasse 6. Tel. 3489.
Guatemala: Konsul Weber, Rennerstiftsgasse 1.
Hiszpanja: Konsul Don Juan do Dos Egear, Neugarten 27.
Holandja: Konsul Brinckmann, Jopengasse 15 Tel. 1049.
Łotwa: Konsul K. Kuskur, Werftg. 3. Tel. 5398.
Meksyk: Konsul Kurt Rudel, Langenmarkt 14.
Niemcy: Konsul Dr. Liedtke, Neugarten. Tel. 4090. Wydział paszportowy (Passbüro), Neugarten 30, pokój 5 i 6.
Norwegja: Konsul Haukeboe, Stadtgraben 5. Tel. 2975.
Szwecja: Konsul Behnke, Langenmarkt 20. Tel. 3233.
Turcja: Konsul Dr. Schopf, Weidengasse 50. Tel. 588.
Ukraina: Konsul K. Pawluk, Elisabethwall 9.
Włochy: Konsul Bertanżi, Hundeg. 54.

Adwokaci i notariusze polscy:

- Bielewicz**, Karrenwall 9, Tel. 208.
Jankowski, Gr. Wollwebergasse 10
Langowski, Hundeg. 19. Tel. 3004.

Lekarze polscy:

- Dr. Kubacz** (choroby kobiece) Heil. Geistgasse 112. Tel. 2545
Dr. Panecki (choroby kobiece) Grosse Wollwebergasse 3,
 Tel. 1911.
Dr. Litewski (uszy, nos i gardło) Langgasse 6-8.
Dr. Szplitter (oczy, uszy, nos i gardło) Kohlenmarkt 13,
 Tel. 1594
Dr. Stanowski, (nerwy i choroby wewnętrzne) Hundegasse
 105.
Dr. Kędziński, (płuca) Karrenwall 5 Tel. 1718.
Dr. Langowski, (choroby skórne i moczopłciowe) St. Elisa-
 bethkirchengasse 7, Tel. 1344.

W Oliwie:

- Dr. Katke**, (lek. prakt.), Am Schlossgarten 15. Tel. Oliwa 83.

W Sopocie:

- Dr. Ulatowski**, ul. Morska (Seestrasse) 16, tel. 248.
Dr. Węclewski, ul. Morska (Seestrasse) 26, tel. 188.
Dr. Majkowski, ul. Wilhelmowska (Wilhelmstr.) (tymczasem
 nie ordynuje).

Lekarze dentyści w Gdańsku:

- Dr. Filarski**, (Langgasse) 53, tel. 2518.
Dr. Pomierski, (Langgasse) 74.

Towarzystwa.

Spis organizacji polskich w Gdańsku, Oliwie i Sopocie.

Gmina Polska w w. m. Gdańsku, Am Weissen Turm.

Polski Czerwony Krzyż, p. drowa Jankowiakowa, Oliwa, Am Schlossg. 15. Tel. 83.

Polski Biały Krzyż, p. Budzyński, Kassub. Markt 17—20.

Liga Żegluga Polskiej, dr. Litewski, Langg. 6—8.

Zjednoczenie Polskich Kupców i Przemysłowców, Bank Kwi-
lecki, Potocki, Hundegasse 85.

Zrzeszenie Polskich Związków Zawodowych, I Damm 16.

Związek Handlowców (Poznań) Oddział Gdańsk, I Damm 16.

Związek Bankowców (Poznań) Oddział Gdańsk, Langen-
markt 7—8.

Związek Kolejarzy, p. Nelkowski, Baumgardtscheg. 3—4.

Związek Urzędników Pocztowych, p. Bellwon, Mausegasse 4.

Związek Urzędników Sądu i Więzień, p. Skrzetuski, Kleine-
gasse 12-13.

Syndykat Dziennikarzy Pomorskich, p. Purwin.

Tow. Nauczycieli, p. Budisz, Orunia, Johanneskirchhof, Szkoła
Polska.

Polskie Stronnictwo Ludowe, p. Wesołowski. Danzig-Peters-
hagen, Predigerg. 7.

Narodowa Partja Robotników, p. Milewski, Jopengasse 4.

Tow. „Jedność“, Czyżewski, Ankerschmiedegasse 6.

Tow. „Sokół“, p. Siniecki, Breitgasse 97 I.

Tow. „Skautów“, Poggenpfuhl 11.

Tow. Polek, p. Tylewska, Ketterhagergasse 5.

- Tow. św. Jadwigi, p. Żelewska, Holzgasse 7.
 Tow. św. Zyty, ks. wikary Wiecki, Königl. Kapelle.
 Tow. „Lutnia“, p. Grimsman, Pfefferstadt 50.
 Tow. Cecylja, p. Kufel, Gr. Mühlengasse 2 II.
 Tow. Moniuszko, p. Strzelecki, Holzraum 11.
 Stowarzyszenie Techników, p. Preyss, Neugarten 27.
 Tow. Polek w Wrzeszczu, p. Scheffsowa, Hauptstr.
 Tow. Cecylja w Wrzeszczu, p. Zamysłowski, Herthastr. 13.
 Tow. Gwiazda w Wrzeszczu, p. Raciniewski, Anton-Möller.
 Tow. Jedność w Oliwie, p. Plużkiewicz, Ottostr. 15.

Weg 2.

- Tow. Lutnia w Oliwie, p. Pestka, Gdańsk, Kirchengasse 15.
 Tow. Oświata, Majewski, Sidlice (Schidlitz), Oberstr. 95.
 Tow. Polek, p. Mielińska, Sidlice (Schidlitz), Rektorweg 3.
 Tow. Lutnia w Sopocie, p. Bresiński, Parkstr. 54.
 Tow. Ludowe w Sopocie, p. Borkowski.
 Tow. Macierz Kaszubska, p. Tomaszewski, Sopot, Nordstr. 73.
 Tow. Polek w Sopocie, p. Tomaszewska, Nordstr. 73.
 Tow. Sokół w Sopocie, p. Matuszewski, Parkstr. 31.
 Zjednoczenie Zawodowe Polskie w Sopocie, p. Uller, Brau-
 erei Bergschlösschen.

Gmina polska.

Gmina Polska w w. m. Gdańsku (Am Weissen Turm).

Biuro czynne od godziny 10 do 12 przed południem i 3—6 po południu, instytucja, reprezentująca Polaków zamieszkających na terytorjum w. m. Gdańska. Wydziały: organizacyjny, finansowy, ekonomiczny, opieki społecznej, szkolny, kościelny, robotniczy, urzędniczy, kulturalno-oświatowy i prawny.

Najwyższym organem Gminy jest Naczelna Rada Ludowa, pochodząca z wyborów i składająca się z 75 członków. W skład Prezydium wchodzi obecnie: Prezes Leszczyński Stan., wiceprezes Kopczyński, wiceprezes Klein, kontroler Pawlik i sekretarz gen. Erazm Czarnecki.

Gimnazjum polskie prywatne dyr. Snowacki, Petershagen.

Czytelnie polskie.

Tow. Czyt. Lud., dr. Filarski, Gdańsk, Langgasse 53.

Macierz Kaszubska, Sopot, Seestr. 10.

Czytelnia Nowości, Sopot, Wiktorjastr. 9.

Nabożeństwa.

Polskie nabożeństwa:

- W kościele św. Mikołaja w niedzielę o godz. 11 i pół.
 W Sidlicach co dwa tygodnie o godz. 8 i pół.
 W Wrzeszczu co dwa tygodnie o godz. 11 minut 15.
 W Nowymporcie raz w miesiącu o godz. 10.
 W Oliwie co drugą niedzielę o godz. 11.
 W Sopocie co dwa tygodnie, raz o godz. 7 minut 45, drugi raz o godz. 11 minut 15.

MEDYCYNALNA DROGERJA

O. BOISMARD NAST. WŁAŚC.: ZYGMUNT BULIŃSKI

Kassub. Markt 1a **GDAŃSK** naprzeciw dworca

SPECJALNY ODDZIAŁ

PERFUMERJA (Coty - Houbigant - Khasana
 Mysticum - Divinia - Turf - Rose Royal)

OSOBNY ODDZIAŁ

Aparaty i przybory fotograficzne
 Wywołanie filmów i płyt - Powiększenia

⚡ Specjalność: artykuły gumowe ⚡

SPIS.

	strona
Szkic historyczny	3—13
Przechadzka po Gdańsku	14—21
Kościoły Gdańskie	22—27
Kościół Marjański	22
Kościół św. Katarzyny	24
Kościół św. Brygidy	25
Kościół św. Jana	25
Kościół św. Mikołaja	25
Królewska Kaplica	26
Kościół św. Barbary	27
Kościół św. Trójcy	27
Publiczne gmachy w Gdańsku	29—33
Ratusz	29
Dwór Artusa	30
Inne gmachy publiczne	32
Gmachy prywatne	34
Przechadzka do Oliwy, Sopotu i Orłowa	35—39
Oliwa	40—41

Sopot	42—43
Wybrzeże polskie	43—57
Kacewie (Orłowo)	44
Gdynia, Oksywie, Wejherowo	45
Puck, Żarnowiec	46
Inne miejscowości	47
Wycieczki: Z Kacewia do Gdyni	49
Z Kacewia do Wejherowa i Pucka	49
Z Pucka na Hel	51
Z Gdańska na Hel statkiem	52
Kartuzy i okolica, Komunikacje	53
Kartuzy	54
Żukowo	55
Ludność kraju	56
Wskazówki praktyczne	58—72
Przyjazd, wyjazd, rewizja celna, wywóz pieniędzy, plan zwiedzania	58
Poczta, dorożki, automobile	59
Tramwaje, koleje, parowce	60
Hotele, restauracje, cukiernie, teatry	62
Banki polskie	64
Zbiory: muzea, biblioteki	65
Urzędy gdańskie, polskie, konsulaty	66
Adwokaci i lekarze polscy	68
Towarzystwa polskie	69
Nabożeństwa polskie	72

Danziger Konfektionshaus

Fabryka konfekcji męskiej i damskiej

Właściciele: A. Steinhöfel i J. Kowalewski

Telefon nr. 409 Gdańsk Telefon nr. 409

Fabryka: Loggenpfohl 59 Biura: Loggenpfohl 17-18

Ubiory męskie

jakoteż

ubrania

spodnie

plaszcz

stale w wielkim wyborze

Sprzedaż en gros

Sprzedaż en gros

Trwałe materiały

Najlepsze wykonanie

Umiarkowane ceny

HOTEL CONTINENTAL

Stadtgraben 6-7   **GDAŃSK**   Stadtgraben 6-7
Naprzeciw dworca kolej.   Tel. 680, 3450, 5832, 5833

Właściciel: Bałtyckie Towarzystwo Terenowe

Polski hotel w Gdańsku

Poleca:
Znakomite
obiady
kolacje

Poleca:
Napoje
wszelkiego
gatunku

BUFET ZAOPATRZONY OBFICIE
~ W DOBOROWE ZAKĄSKI ~

Obiady od 12 do 3

Kolacje i à la carte do godz. 11-tej

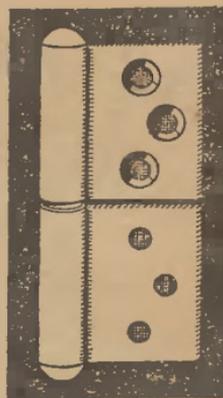
HOTEL = RESTAURACJA = WINIARNIA

METALURGIA

Tow. z ogr. por.

**Fabryka
wyrobów metalowych
i gwoździ**

Gdańsk-Nowyport, Fischmeisterweg 14
Telefon 568 Adr. teleg. „Metalurgia“

Pierwsza polska fabryka w Gdańsku

Wyrabiamy

wszelkie okucia budowlane,
zawiasy, zamki i specjalnie

G W O Ź D Z I E

**Wykonanie
wszelkich konstrukcyj żelaznych**

Wacław Górski

Księgarnia

Telefon nr. 3675 Poznań ul. 27. Grudnia 20

:: *Wszelkie książki polskie* ::

Specjalność:

N ~ U ~ T ~ Y

Dziela:

francuskie

angielskie

włoskie

niemieckie

Tow. Wydawnicze

Pomorskie - S. A.

Gdańsk

Brotbänkengasse nr. 14 :: Telefon nr. 1866

Drukarnia nakładowa :: Własna introligatorka

Wykonuje szybko i gustownie:

Koperty z firmą, bilety, pocztówki, listy, rachunki, programy, cyrkularze, afisze, prospekty, odezwy, tabele różnego rodzaju, broszury, sprawozdania, podręczniki, dyplomy, akcje i kupony, wogóle wszelkie druki dla kupiectwa, przemysłu, banków, stowarzyszeń po cenach przystępnych i w możliwie oznaczonym terminie.

Bank

Stowarzyszenia Mechaników

S. A.

Oddział w Gdańsku

Pfefferstadt 43 (Dom własny)

Adr. tel.: „Bankmechanik“

Telefon nr. 2807, 6019, 6856

**Wykonywa wszelkie czynności
wchodz. w zakres bankowości**

H. FELLER NAST.

S. CZYŻEWSKI

GDAŃSK, ANKERSCHMIEDEGASSE 6

**HURTOWNIA PAPIERU
PIŚMIENNEGO I PAKOWEGO**

**ARTYKUŁY BIUROWE
URZĄDZENIA BIUROWE**

**KOMPLETNE URZĄDZENIA SKŁADÓW
HANDLU PAPIEREM**

DRUKARNIA

HURTOWNIA DRZEWA

„WISŁA”

TOW. AKC.

BYDGOSZCZ

ADRES TELEGR. WISŁA

TELEF. NR. 823 i 1947

GŁÓWNE BIURO

G * D * A * Ń * S * K

GR. WOLLWEBERGASSE 15

ADRES TELEGR. „H A D E W U”

TEL. NR. 1085 i NOTAMT 6655 i 6656

TARTAKI I ODDZIAŁY

BYDGOSZCZ, NOWA WIEŚ WIELKA

:: TORUŃ I INOWROCŁAW ::

IMPORT

EKSPORT

SPRZEDAŻ

WSZELKIEGO DRZEWA TARTEGO

ZAKUP

LASÓW I DRZEWA OKRĄGŁEGO W WIELKICH

I MAŁYCH PARTIACH, TAK SZPILKÓWEGO JAK

I LIŚCIASTEGO.

P. J. Aycke & Co. Nfl.

Właściciel: Aleksander Czech

Tel. 434, 451 Gdańsk Hundegasse 12.

Założona 1825 roku

Założona 1825 roku

Hurtownia win

*

Pirronica win musujących

FREYMANN

GDAŃSK

KOHLENMARKT

Największy pierwszorzędny dom zakupów

DOM

dobrych jakości

ZASADY:

DOBRE JAKOŚCI

TANIE CENY

DUŻY WYBÓR

STARANNA OBSŁUGA

Obuwie Werner'a

Eleganckie, tanie, trwałe

Gdańsk: Grosse Wollwebergasse 2-3
Gdańsk: Langgasse 10
Sopot: See strasse 37
Wrzeszcz: Hauptstrasse 117

B. Przybylski i Ska

(3 ogr. odp.)

Centrala:

GDAŃSK, LANGGASSE 57-58

Filja:

WARSZAWA, WILCZA 56

Tomary kolonjalne

Thuszce i oleje techniczne.

Reprezentacja słynnych likierów
francuskich Rocher Frères,
V=ve Garnier, Raspail.

Fr. Garyantesiewicz

Gdańsk, Ketterhagergasse nr. 6

Zakład
eleganckiej garderoby męskiej
podług miary

Wykonanie podług naj-
nowszych wzorów

Wszelkie odznaki dla
wojska polskiego

Ceny umiarkowane

Najnowsze materiały stałe na składzie

Warszawskie Towarzystwo Transportu i Żeglugi, S. A.

G d a ń s k
Hundegasse
nr. 117

Centrala w Warszawie, Nowy Świat 35

— O D D Z I A I Y : —

Londyn, Liverpool, Paryż, New York,
Sosnowiec, Toruń, Łódź, Zbąszyń, Nieszawa,
Włocławek, Wyszogród, Puławy, Sandomierz

Transportowanie towarów
drogami morskimi, rzecznoimi i lądowymi

Finansowanie zakupów
Warrantowanie towarów

A.

B.

C.

D.

BANK PRZEMYSŁOWCÓW

Oddział w Gdańsku

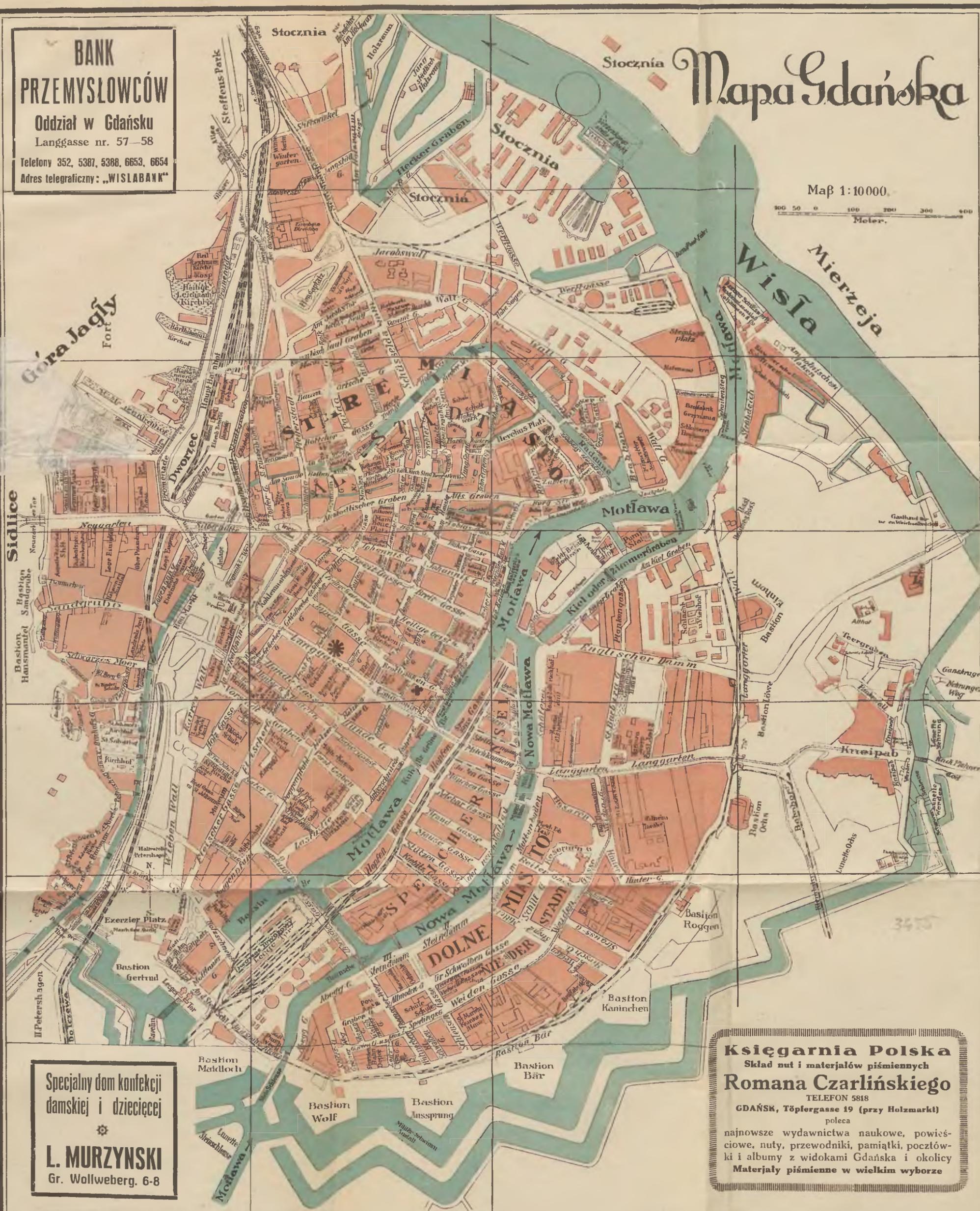
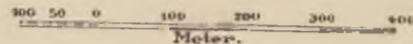
Langgasse nr. 57-58

Telefony 352, 5387, 5388, 6653, 6654

Adres telegraficzny: „WISLABANK“

Mapa Gdańska

Maß 1:10000.

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.

Księgarnia Polska
Skład nut i materiałów piśmiennych
Romana Czarlińskiego
TELEFON 5818
GDAŃSK, Töpfergasse 19 (przy Holzmarkt)
poleca
najnowsze wydawnictwa naukowe, powieściowe, nuty, przewodniki, pamiętki, pocztówki i albumy z widokami Gdańska i okolicy
Materiały piśmienne w wielkim wyborze

Specjalny dom konfekcji damskiej i dziecięcej
L. MURZYŃSKI
Gr. Wollweberg. 6-8

Alfabetyczny spis ulic.

Ahegg-Gasse	6 7 B	Ganskrug	4 D	Klein Rammkau	3 C	Rähmtor	3 C
Adebargasse	5 B C	Gartengasse	6 7 B	Kl. Scharmachergasse	4 B	Rammkau	3 C
Adlers Brauhaus, Hinter	3 B	Gasse, Grosse	3 C	Kl. Schwabengasse	6 7 B	Rammkau, Klein	3 C
Allee, Grosse	1 A	Gasse, Kleine	3 C	Kl. Wollwebergasse	4 B	Ravelin (Petershagen)	6 A
Allmodengasse	6 B	Gerbergasse, Grosse	4 B	Kneipab	5 D	Reinkesgasse bei Petershagen	5 A
Altes Ross	4 B	Gerbergasse, Kleine	4 A B	Kneiphof	5 B	Reitbahn	4 A
Althof	4 D	Gertrudengasse	5 A	Knippelgasse	3 C	Reitergasse	5 6 C
Altstadt	2 3 B C	Główny dworzec	2 3 A	Knippelgasse, Kl.	3 C	Rennerstütschasse	1 2 B
Altstädtischer Graben	3 B C	Goldschmiedegasse	4 B	Köksche Gasse	3 B	Rittergasse	3 C
Am brausenden Wasser	3 C	Grabengasse	6 B	Kohlengasse	4 B	Ritterter	3 C
Am Haustor	3 B	Grosse Allee	1 A	Kohlenmarkt	4 B	Röbergasse	5 B
Am Holzraum	1 B	Grosse Bäckergasse	3 C	Kohlentor	3 C	Rosengasse	4 B
Am Jakobstor	2 B	Grosse Berggasse	4 5 A	Kolkowgasse	6 C	Ross, Altes	4 B
Am Kielgraben	4 C	Grosse Gasse	3 C	Korkenmachergasse	4 B		
Am Olivaer Tor	2 B	Grosse Gerbergasse	4 B	Krämergasse, Gr. und kl.	4 B	Salvatorgasse	5 A
Am Petershagener Tor	6 A	Grosse Hosennähergasse	4 5 B	Krantor	4 B	St. Salvator-Kirchhof, Alter	5 A
Am polnischen Haken	2 3 D	Grosse Krämergasse	4 B	Krausebohngasse	3 C	Sammtgasse	2 B
Am Rähm	3 C	Grosse Mühlgasse	3 B	Krebsmarkt	4 A	Sande, Am	3 B
Am Sande	3 B	Grosse Nönnengasse	3 B	Kürschnergasse	4 B	Sandgrube	4 A
Am Spendhaus	B C	Grosse Ohlmühlgasse	3 B	Kuhbrücke	5 B	Scharmachergasse, Gr. und kl	4 B
Am Stein	3 B	Grosse Scharmachergasse	4 B	Kuhgasse	4 B	Schäferrei	4 5 C
Am Stütswinkel	1 B	Grosse Schwabengasse	6 B C	Kuhtor	5 B	Scheibenrittergasse	4 B
Am Wallplatz	6 A	Grosse Wollwebergasse	4 B			Schewenschleuse	5 D
An der grossen Mühle	3 B	Grüne Brücke	5 B	Lange Brücke	4 B C	Schichaugasse	1 2 B
An der grünen Brücke	5 B	Grüner Weg	6 7 B	Langenmarkt		Schichaugasse	1 2 B
An der Kuhbrücke	5 B	Grünes Tor	5 B	Langgarten		Schichaugasse	1 2 B
An der neuen Mottlau	5 C	Góra jagły	2 3 A	Langgarter		Schichaugasse	1 2 B
An der Reitbahn	4 A			Langgarter Hintergasse		Schichaugasse	1 2 B
An der Schneidemühle	3 B			Langgarter Tor		Schichaugasse	1 2 B
An der Steinschleuse	7 A B	Häkergasse	3 4 B C	Langgarter Wall		Schichaugasse	1 2 B
Ankerschmiedegasse	5 B	Häkertor	4 C	Langgasse		Schichaugasse	1 2 B
Aschbrücke	6 B	Hakelwerk	3 B	Langgasser Tor		Schichaugasse	1 2 B
Aussprung, Bastion	7 B	Halbengasse	3 B	Lastadie		Schichaugasse	1 2 B
		Halie und Halltoi	4 B	Laternengasse		Schichaugasse	1 2 B
		Haltestelle Petershagen	6 A	Lawendelgasse		Schichaugasse	1 2 B
		Hansagasse	2 B	Lazarett, Am (Hinterm)		Schichaugasse	1 2 B
Bäckergasse, Gr.	3 C	Hansaplatz (am Jakobstor)	2 B	Lazarettgang		Schichaugasse	1 2 B
Bäckergasse, Kl.	3 B	Heckergraben	1 B	Leege Tor		Schichaugasse	1 2 B
Bärenhof	5 B	Heilige Geistgasse	4 B	Leitergasse		Schichaugasse	1 2 B
St. Barbara-Gasse	4 5 C	Heil. Leichnamswall	2 B	Lenzgasse		Schichaugasse	1 2 B
St. Barbara-Hospital	5 C	Heumarkt	4 A	Letzte Gasse (Petershagen)		Schichaugasse	1 2 B
St. Barbara-Kirchhof	5 C	Heveliusplatz	3 A	Löschplatz a. Brabank		Schichaugasse	1 2 B
Bartholomäi-Kirchhof	2 3 B	Hinter Adlers Brauhaus	8 B	Logengang		Schichaugasse	1 2 B
Bartholomäi-Kirchhof (Str.)	2 B	Hintergasse, Langgarter	5 6 C			Schichaugasse	1 2 B
Bartholomäi-Kirchhof, Alter	2 A	Hintergasse	4 5 B	Malergasse	3 B	Schwalbengasse, Kl.	6 7 B
Baummannhof	5 A	Hinterm Lazarett „Am Lazarett“	2 B	St. Marien-Kirchhof, Alter	3 A	Schwanengang	6 C
Baumgartsche Gasse	3 B	Hirschgasse	6 C	Mattenbuden	5 C	Schwarzes Meer	4 A
Berggasse Gr.	4 5 A	Hohe Seigen	2 C	Mattenbuder Brücke	5 C	Seifengasse	4 B
Berggasse Kl.	4 A	Hohes Tor	4 A	Matzkausche Gasse	4 5 B	Seigen, Hohe	2 3 B C
Berholdsche Gasse	5 B	Holminsel	1 C D	Mauergang	4 B	Seigen, Niedere	3 B
Beutlergasse	4 B	Holzgasse	5 A	Mausegasse	5 B	Silberhütte	3 A
Bischofsberg (ulica)	5 A	Holzmarkt	3 4 B	Melzergasse	5 B	Speicherbahn	4 5 6 B C
Bischofsgasse	4 A	Holzraum, Am	1 B	Milchkannenbrücke	5 C	Spendhaus, Am	3 B C
Bischofshöhe	5 A	Holzschneidengasse	6 A	Milchkannengasse	5 B C	Spendhaus-Neugasse	3 B C
Bleihof	4 C	Hoptengasse	4 5 6 B C	Mittelgasse	6 C	Sperlingsgasse	6 B
Böttchergasse	3 B	Hosennähergasse, Grosse	4 5 B	Mottlaubassin	6 A B	Sprengels Hof	5 C
Bootshaus	3 4 C	Hosennähergasse, Kleine	4 5 B	Mottlau	2 3 4 5 B C	Stadtgraben	3 A
Bootsmannsgasse	4 B	Hühnerberg	6 7 B	Mottlaw, nowa	5 6 B C	Stagnerer Graben	3 4 D
Brabank	3 C	Hühnergasse	6 C	Mottlawergasse	6 A	Stettens-Park	1 A
Brandgasse	5 B	Hundegasse	4 A B	Mühle, An der grossen	3 B	Stein, Am	3 B
Brandstelle	3 B	Husarengasse	5 C	Mühlgasse, Grosse	3 B	Steindamm	6 B C
Brausenden Wasser, Am	3 C			Mühlgasse, Kleine	3 B	Steinlager-Platz	2 C
Breite Gasse (Petershagen)	6 A	Irrgarten-Brücke	2 A B	Münchengasse	5 B C	Steinschleuse, An der	6 A B
Breitenbach-Brücke	3 4 C	Irrgarten, Kleiner	3 4 A	Näthlergasse	3 B	Stütschasse	6 7 P
Breitgasse	4 B			Nehrung	2 3 D	Stütswinkel	1 B
Brocklosengasse	4 B	St. Jakobs-Hospital	2 B	Nehrung	2 3 D	Strandgasse	6 C
Brotbäckergasse	4 B	Jakobsneugasse	2 B	Neugarten Weg	4 D	Straussgasse	6 C
		Jakobstor	2 B	Neugarten	3 A	Strohdeich	2 3 D
		Jakobstor „Am Jakobstor“	2 B	Neugarter Tor	3 A	Stütschasse	5 6 D
		Jakobswall	2 B C	Neunaugengasse	4 B	Synagogengang	4 A
		Johannisgasse	4 B C	Niedere Seigen	3 B		
		St. Johannis-Kirchhof, Alter	5 A	Niederstadt	5 6 7 B C	Tagnetergasse	4 B
		St. Johannis-Kirchhof (Str.)	4 B	Nonnengasse, Gr. und Kl.	3 B	Teergraben	4 D
		Johannistor	4 C	Nonnenhof	3 B	Theatergasse	4 B
		Jopengasse	4 B	Ochsgasse	3 B	Thornsche Brücke	6 B
		Judengasse	5 B C	Olmühlgasse, Gr. u. kl.	3 B	Thornsche Gasse	6 B
		Jungferngasse	3 B	Olivaer Tor	1 A	Thornscher Weg	6 B
		Jungstadt, Gasse	1 B	Packhof	4 C	Tischlergasse	3 B
		Jungstadt, Holzraum	1 B	Pankewall	4 5 D	Tobiasgasse	3 4 B C
		Junkergasse	3 4 B	Paradiesgasse	2 3 B	Töpfergasse	3 B
				Passage, Danziger	4 A B	Trinitatis-Kirchengasse	5 A
		Kämpc	3 4 C	Paulsgasse (Petershagen)	6 A	Troiangasse	4 5 C
		Kalkgasse	2 B	Petershagen	5 6 A	Turmngasse	5 B C
		Kalkort	3 C	Petershagen a. d. Radanne	5 6 A	Viktoria-Passage	6 B C
		Kaninchenberg	4 A	Petershagen h. d. Kirche	5 6 A	Vor dem hohen Tor	4 A
		Karmelitergasse	3 B	Petershagener Promenade	5 A	Vorstadt, Graben	5 A B
		Karpfenseigen	3 C	Petershagener Tor	5 A		
		Karregasse „Am Jakobstor“	2 B	Petersiliengasse	6 A	Wallgang (Sandgrube)	4 A
		Karrenwall	4 5 A	Petri-Kirchhof (Strasse)	4 C	Wallgasse	2 3 B C
		Kasernengasse	5 C	St. Petri- und Pauli-Kirchhof, Alt.	5 B	Wallplatz, Am	6 A
		Kassubischer Markt	2 3 B	Pfaffengasse	3 A	Wandgasse	3 B
		Katargasse	5 A B	Pfandgraben	4 B	Wassergang	3 B
		St. Katharinen-Kirchensteig	3 B	Pfarrhof	2 C	Wisla	1 2 3 B C D
		St. Katharinen-Kirchhof, Alter	3 A	Pfeiferstadt	4 B	Weichmannsgasse	6 B
		St. Katharinen-Kirchhof (Strasse)	3 A	Pferdetränke	3 B	Weidengasse	5 6 B C
		Katholischer Kirchhof, Schiessstange	3 A	Plankengasse	3 B	Weissmönchen-Hintergasse	3 B
		Kehrwiedergasse	3 B	Plappergasse	4 C	Weissmönchen-Kirchengasse	3 B
		Ketterhagergasse	4 5 B	Poggenpühl	3 B	Wellengang	4 A
		Kiebitzgasse	5 6 B	Polnischer Haken	5 6 A B	Werder, Linette	5 D
		Kielgraben	4 C	Portechaisengasse	2 3 D	Werdertor	5 D
		Kielmeisterweg	3 C	Postgasse	4 B	Werftgasse	1 2 B
		Kleine Bäckergasse	3 B	Predigergasse (Petershagen)	4 B	Wiebenplatz	6 A B
		Kleine Berggasse	4 A	Prom. Dzwigni	6 A	Wiebenwall	5 A
		Kleine Gasse	3 C	Promenade (Neugarten)	4 B	Wiesengasse	6 B
		Kl. Gerbergasse	4 A B	Promenade (Petershagen)	3 B	Winterplatz	5 B
		Kl. Hosennähergasse	4 B	Pumpengasse	4 C	Wollwebergasse, Gr. und Kl.	4 B
		Kl. Irrgarten	3 4 A	Radaunengasse	2 3 A		
		Kl. Knippelgasse	3 C	Rähm	5 A	Zapfengasse	3 C
		Kl. Krämergasse	4 B		5 B	Ziegengasse	4 B
		Kl. Mühlgasse	3 B			Zimmergraben	4 C
		Kl. Nonnengasse	3 B			Zweites Petershagen	6 A
		Kl. Ohlmühlgasse	3 B			Zwirngasse	4 B

Drukarnia
Tow. Wydaw. Pomorskiego
 Brotkängasse 14 :: Telefon 1866

BIBLIOTEKA
UNIERSYTECKA
GDAŃSK
X

Gzytelnic

3455

I 44063